

Julija Lozzi Barković

Filozofski fakultet, Rijeka

Stambeno-najamno graditeljstvo Rijeke između dva svjetska rata

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 4. 11. 2002.

Sažetak

U razdoblju međuraća u Rijeci stambeno-najamnoj izgradnji najviše doprinose različite udruge za izgradnju ekonomičnih i radničkih kuća, a zatim državna poduzeća koja skrbe o primjerenom smještaju svojih uposlenika. Načela rada udruženja za izgradnju najamnih kuća većinom zadovoljavaju arhitekti slobodne profesije i modernog opredjeljenja. Službeni inženjeri i savjetnici državnih zavoda za stanogradnju također promptno prihvaćaju moderni stil, budući da u tome nisu onemogućavani od svojih poslodavaca. Po inventivnosti i modernom izrazu ipak prednjače pojedinačne stambene višekatnice privatnih naručitelja, proizašle također iz djelokruga samostalnih arhitektonskih ateljea, dok vrhunac u postignuću standarda stanovanja i avangardnosti vanjskog izgleda čine stambeno-poslovni objekti

u središtu grada. Kontinuitetu stambene izgradnje u to doba doprinosi i gradski Tehnički ured, koji razvija koncepciju primorske arhitekture, utječući na djelokrug domaćih inženjera. Program se izvrsno uklopio i u aktualne novecentističke nazore, koji također promiču tradicionalne oblike graditeljstva na Mediteranu.

U cjelini na području međuratne stambeno-najamne izgradnje u Rijeci dvadesetih godina u stilskom pogledu prevladava tradicionalan izraz s oslonom na povijesne stilove. Tridesetih godina prihvaćena je moderna, i to bez obzira na naručitelja, što ne isključuje kontinuitet neoklasicizma. Stilski pluralizam međuratnoga stambenog graditeljstva u Rijeci uklapa se kao univerzalna pojava u širi nacionalni i europski kontekst.

Ključne riječi: *Rijeka, stambena arhitektura, 20. stoljeće*

Povijesni okvir

Još prije raspada Austro-Ugarske Monarhije, Hrvatski sabor u listopadu 1918. godine proglašava odcjepljenje hrvatskih krajeva, do tada u sastavu dvojne Monarhije, i njihov ulazak u novoosnovanu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca, čijim dijelom postaje i Rijeka. Istovremeno u talijanskim vladajućim krugovima sve više sazrijeva misao da se ona pripoji Italiji, čemu, nakon ulaska talijanskih trupa u grad, pomaže i Gabriele D'Annunzio, koji u rujnu 1919. godine uspostavlja u Rijeci svoju vlast. Slijedi potpisivanje Rapalskog ugovora između kraljevina SHS i Italije 1920. godine te priznanje potpune slobode i nezavisnosti Države Rijeke (Fiume). D'Annunzio i njegovi legionari, nakon »krvavog Božića« i protestnog rušenja mostova Rijeka–Sušak i Rijeka–Zagreb, u siječnju 1921. godine neslavno napuštaju Rijeku.

Dolazak fašista na vlast u Italiji krajem 1922. godine ponovo ohrabruje iredentističke i fašističke snage u Rijeci, koja je 27. siječnja 1924. godine sporazumom Rima i Beograda anektirana Italiji. Osnovana je Kvarnerska provincija s tri kotara (Rijeka, Volosko–Opatija i Ilirska Bistrica) sa sjedištem u Rijeci, koja tada broji nešto manje od 50 000 stanovnika. Blag porast broja stanovništva tijekom međuratnih godina održava se umjetno: subvencijama iz Rima i naseljavanjem stanovništva, prvenstveno Talijana iz južne Italije.

U razdoblju međuraća u Rijeci su među najstabilnijim industrijskim pogonima Rafinerija nafte, Tvornica torpeda, osobito zbog vojne industrije, zatim Tvornica duhana i Brodogradilište, te Ljevaonica i tvornica *Matteo Skull*. Graditeljska aktivnost poticana je javnim radovima, a mnoga građevinska poduzeća djeluju »na visokoj umjetničkoj razini te s vrhunskim tehničkim mogućnostima«, poput *Società Anonima Case Economiche*, *La Cemenzie Fiumane Mareschi* i privatnih riječkih arhitektonskih ateljea.

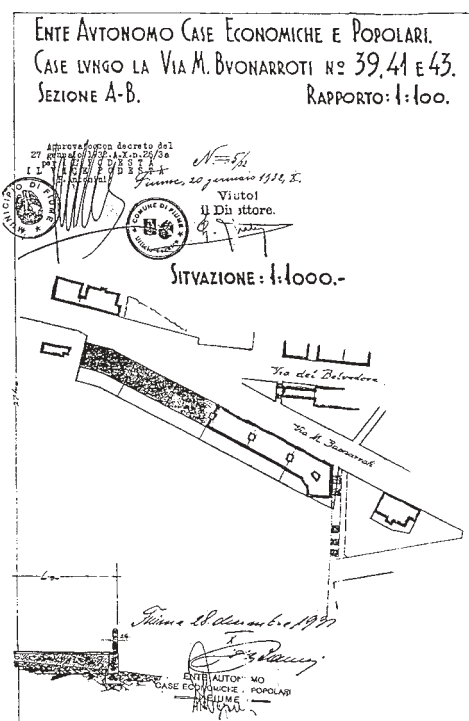
Usprkos naporima Rima, talijanska Rijeka počinje gospodarski stagnirati pa i nazadovati, a od 1926. godine, kada su u Italiji zabranjene sve političke grupacije osim Fašističke stranke, intenzivira se proces fašizacije i denacionalizacije svih domaćih poduzeća, organizacija i institucija.¹

Stilska previranja

Posebnosti koje karakteriziraju međuratnu talijansku arhitektonsku scenu, a čiji je sastavni dio i Rijeka, određene su utjecajem aktualne državne politike. Tri su dominantna pokreta u talijanskoj arhitekturi toga razdoblja. Klasični *Novecento* metafizičkog je predznaka, a njegov je začetnik arhitekt Giovanni Muzio. Stambena zgrada *Ca brutta* podignuta

Stambene zgrade u Laginjinoj ulici 31 i Tizianovoj ulici 1 i 3, pročelja
Residential buildings in 31 Laginjina street and 1, 3 Tiziano street, façades

Radničke kuće u Laginjinoj ulici 25, 27, 29, 31 i Tizianovoj ulici 1 i 3, situacija

Workers' houses in 25, 27, 29, 31 Laginjina Street and 1, 3 Tizian Street, situation

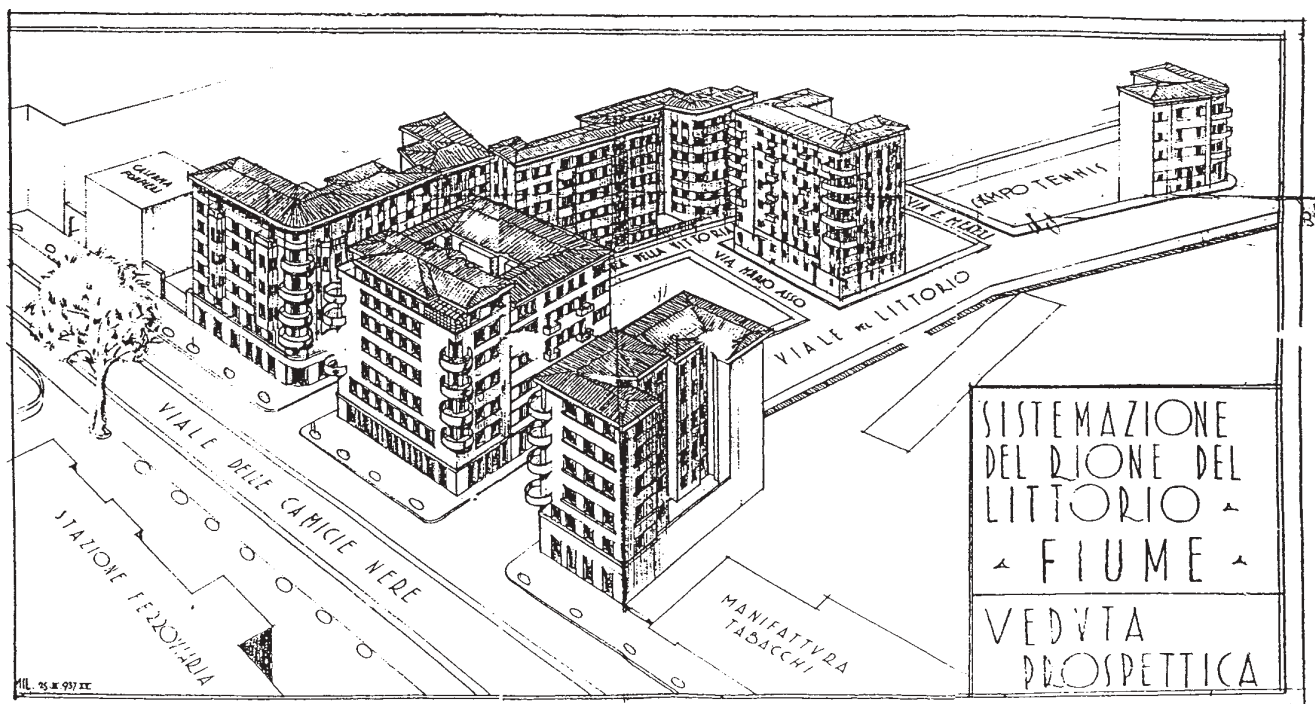
u Milanu 1923. godine, koju potpisuje Muzio, početak je talijanskog racionalizma, ali i Piacentinijeva liktorskog stila (*Stile Littorio*). Tim projektom Giovanni Muzio ukazuje na univerzalnost *Nove tradicije*, tvrdeći da će klasične sheme prošlosti uvijek biti i ostati u potpunosti upotrebljive. Racionalistički pokret predvođen avangardnom *Gruppom 7*, čiji je osnivač Giuseppe Terragini, najaktivniji je na području stambenoga graditeljstva. Pod dominantnim je utjecajem *esprit nouveaueu*, koji se temelji na purizmu, na apsolutnom, na proporcijama, matematici, kao i na grčkom duhu, riječju, na autentičnome modernom klasicizmu. Premda Muzio i Terragini nisu bili na kontraponiranim pozicijama te usprkos njihovoj vjeri u tradiciju, prvi radovi racionalista, posebno Terraginijevi, pokazuju veću sklonost izazovu modernog doba. Giuseppe Terragini afirmira se 1928. godine izgradnjom stambenog kompleksa *Novocomum* u Comu, koji je, osim Rima i Milana, još jedno važno središte talijanskog racionalizma, a riječ je o prvome graditeljskom ostvarenju u Italiji osmišljenom u duhu međunarodnog modernizma. U projektu je mnogo toga preuzeto od ruskog konstruktivizma, primjerice od Golosovljeva *Radničkog kluba* u Moskvi, premda Terragini na mjestu ugaonoga ostakljenog cilindra sa stubištem smješta elitne salone zaobljenih staklenih zidova. Još jedan Terraginijev moderni projekt iz iste godine je *Casa del Fascio* u Comu. Ta kuća od stakla izvrsno korespondira s Mussolinijevom koncepcijom »*il fascismo e una casa di vetro in cui tutti possono guardare*«, gdje je nadilaženje dihotomije vanjskoga i unutrašnjeg prostora riješeno u cijelosti efikasno i

jasno. *Stile Littorio* s klasicistički nastrojenim Marcellom Piacentinijem na čelu tvrdi, naprotiv, da je racionalistička arhitektura nespojiva s retoričkim zahtjevima fašizma, iako i sam nalazi pomirbu između metafizičkog tradicionalizma novecentista i avangarde racionalista. Liktorski stil postaje napokon i službenim stilom Fašističke partije 1932. godine.²

Udaljenost Rijeke od središta navedenih zbivanja imat će svoje pozitivne strane u stvaranju domaćih, ali i inozemnih autora koji navedena strujanja interpretiraju primjereno lokalnoj sredini.

Autori-projektanti

Domaći projektanti koji u razdoblju međuraća djeluju u Rijeci školuju se, dakako, u Padovi i Milanu, vodećim središtima talijanske racionalističke arhitekture, te na politeničkim fakultetima Beča, Münchena i Budimpešte, gdje je tradicionalno usmjerena većina riječkih graditelja starije i srednje generacije poput Andree Bayera i Giovannija Rubinicha, Vittorija Angyala i Giulija Duimicha te Arriga Comadinija. Od mlađih autora, koji su školovanjem orijentirani Italiji, nezaobilazni su Nereo Bacci i Raoul Puhali, koji zajedno s Trščaninom Umbertom Nordiom pripadaju generaciji racionalističkog pokreta *Gruppo 7*, čiji pripadnici također sredinom dvadesetih godina završavaju studij graditeljstva na milanskoj Politehnici (Giuseppe Terragini). U Rijeci je aktivan

Sistemizacija stambene četvrti nasuprot željezničkom kolodvoru Rione del Littorio Fiume, perspektiva
Systematisation of the residential district opposite to railway station Rione del Littorio Fiume

i Giuseppe Poso iz Pule, koji graditeljstvo diplomira u Padovi 1925. godine, kao i Ugo Lado, Enea Perugini te Edouardo Stipanovich, koji pak Višu industrijsku školu pohađa u Trstu. Susretat ćemo i Lorenza Valentinića, Ermanna Gandolfa, Dantea Wilda, Amedea Slavicha, Costantina Padovanija, Luigija Parmegianija i druge.³

Od gostujućih arhitekata neizbrisiv trag u riječkom graditeljstvu između dva svjetska rata ostavili su spomenuti Umberto Nordio, poznat kao autor *Rektorata Sveučilišta* i *Casa a torre* u Trstu, koja prethodi njegovu projektu *Riječkog nebodera*, te *Anglodomenico Pica* iz Padove, ali s diplomom milanske Politehnike iz 1931. godine, koji u Rijeci ostvaruje stambeni blok Oberznier-Zampieri.

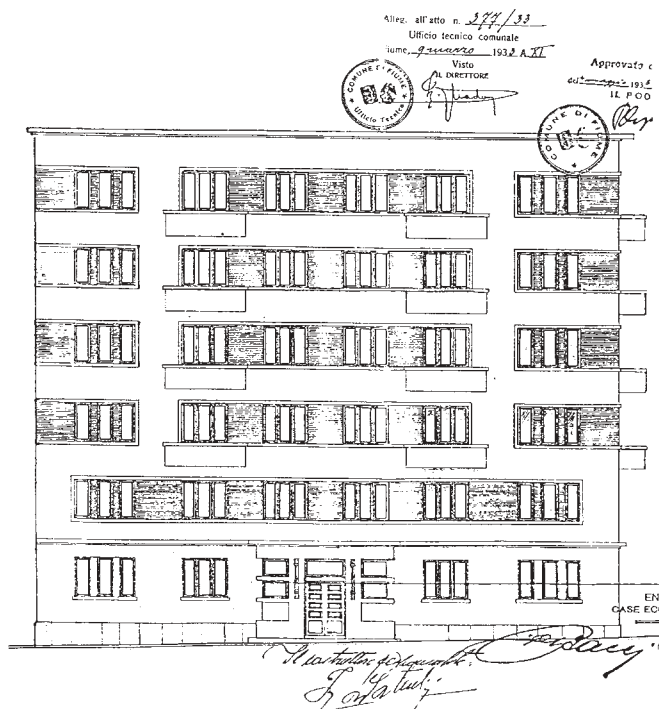
U graditeljskom obrazovanju opća usmjerenost domaćih inženjera mlađe generacije i arhitekata koji u Rijeku dolaze iz drugih, uglavnom sjevernotalijanskih gradova, prema nacionalnim središtima moderne arhitekture, Milanu, Padovi i Rimu, rezultira njihovom izjednačenom angažiranošću na području riječkoga međuratnog graditeljstva, osobito kada su u pitanju bile narudžbe u okviru najopsežnije stambene izgradnje.

Stambeno graditeljstvo

Zona centra Rijeke urbanistički je definirana već početkom 20. stoljeća, te se u vremenu između dva svjetska rata izgrad-

nja u povijesnoj jezgri uglavnom svodi na interpolaciju pojedinačnih objekata. Izvan uskoga središta grada valja izdvojiti slobodnu urbanu zonu nasuprot željezničkom kolodvoru i nešto sjevernije četvrt Potok, formiranu u zavalini presušenog korita Škurinjskog potoka, koji se nekada slijevao u more. Udaljavanjem od centra Rijeke prema okolnim uzvisinama na sjeveru (Belveder i Kozala) ili prema zapadu (Podmurvice, Škurinje) otvara se više prostora i mogućnosti za realizaciju većih stambenih cjelina. Ti su pravci širenja grada zacrtani regulacijskim planom Rijeke iz 1904. godine, te je njihova urbanizacija u razdoblju međuraća samo nastavljena. Zatvaranjem stambenih blokova i dovršenjem postojećih nizova kuća upotpunjuju se cjeline poput današnje Tizianove i Laginjine ulice, Ulice Nikole Cara i Viktora Cara Emina, zatim Osječke ulice, Ulice Fiorella la Guardia, Krešimirove ulice te Ulice Nikole Tesle. Na širem gradskom području, ponajviše na potezu Kantrida–Costabella, grade se rekreacijski objekti, vile i obiteljske kuće za imućnije slojeve društva, poput tada aktivnih riječkih inženjera, koji postaju vlastiti naručitelji.⁴

Opsegu i kontinuitetu izgradnje, prije svega stambeno-najamne, ponajviše doprinose različite udruge za podizanje radničkih i ekonomičnih kuća, a zatim državna poduzeća i zavodi koji skrbe o smještaju svojih službenika i općenito uposlenih građana, što je nerijetko bilo uvjetovano pristupnicom Fašističkoj partiji. Populacijski program vladajućega fašističkog režima vezan uz stambena pitanja bio je socijalno orijentiran, a s namjerom da u Rijeci zadrži što više radnika

Stambeni objekt u Ulici Nikole Tesle 1, nacrt glavnog pročelja
Residential building in 1 Nikola Tesla Street, design of the main
façade

te da privuče talijanske useljenike. Tako Istituto Nazionale per le Case degli impiegati dello stato krajem dvadesetih godina realizira ogromni stambeni blok u sklopu gradske četvrti Potok, a sačuvana je i nekolicina neostvarenih projekata koje je zavod namjeravao financirati. U Rijeci je zatim aktivno »Unione« – Società Anonima Fiumana per costruzione, koje ulaže u stanogradnju po cijelome gradu, zatim Istituto Fascista autonomo per le case popolari della provincia di Fiume te Capo reale del Genio Civile, zavodi djelatni osobito na području sjeverozapadnih četvrti: Belvedera, Škurinja i Podmurvica. Ente Autonomo Case Economiche e Popolari⁵ i Società Anonima Veneta Edile ostaju zapamćeni po svojim ulaganjima u najamne zgrade u središtu grada.

Masovna izgradnja

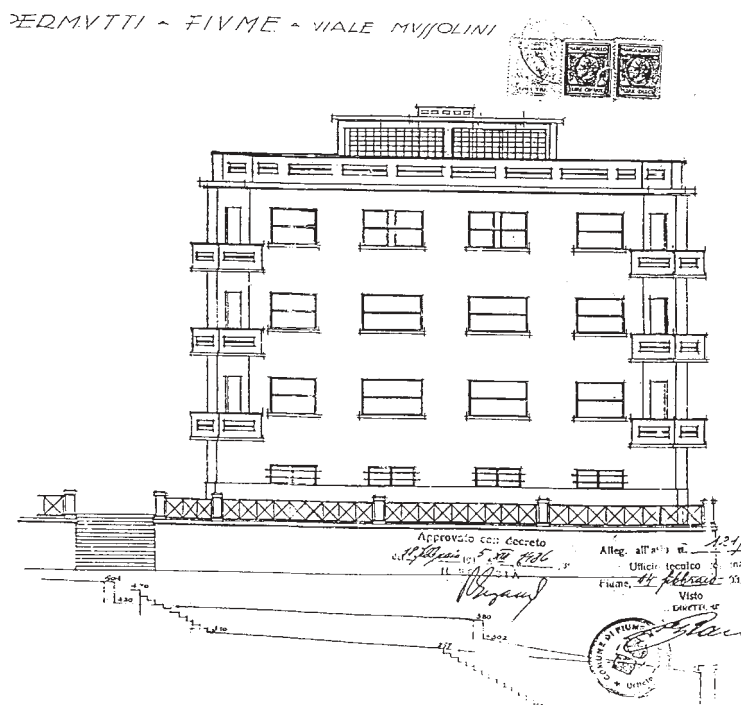
Blokovi radničkih kuća izgrađeni u međuratnom razdoblju u Rijeci izdvajaju se u kvantitativnome smislu masovnošću izgradnje, a vanjskim izgledom uklapaju se u karakteristike tadašnje stambene tipologije u cjelini. U odnosu na kvadraturu stanova opravdavaju, naprotiv, kategorizaciju *case economiche*, budući da su stanovi većinom znatno skromniji u odnosu na ostale najamne zgrade namijenjene, primjerice, državnim uposlenicima.

Bruno Angheben, predstavnik starije generacije riječkih inženjera, stambeni blok EACEP-a na Belvederu osmišljava s izrazito neostilskim značajkama, premda načelima rada ud-

ruženja za izgradnju ekonomičnih i radničkih kuća udovoljavaju i mlađi arhitekti slobodne profesije i modernog opredjeljenja poput Nerea Baccija, Lorenza Valentiniija ili Arriga Comadinija. I službeni inženjeri i savjetnici državnih zavoda za stanogradnju, primjerice Andrea Bayer i Francesco Allegri, također promptno prihvaćaju stilske novosti na području arhitekture, budući da ih njihovi poslodavci u tome nisu sputavali.

Kako je na Potoku, unatoč intenzivnoj stambenoj izgradnji početkom 20. stoljeća, ostalo još dovoljno slobodnog prostora, INCIS na proljeće 1927. godine odlučuje financirati zahtjevni projekt stambenog zbrinjavanja djelatnika riječkog Brodogradilišta, podupirući realizaciju četiri peterokatnice u nizu na građevinskim parcelama koje tada obodno određuju Via Goldoni, Gallina i Toricelli (danas Ulice Nikole Cara 6 i Rikarda Katalinića Jeretova 1 i 3 te Ulica Zorana Petranovića 5 i 7). Projekt je povjeren spominjanom Bruni Anghebenu, a sama izgradnja poduzeću Società Anonima Veneta Edile, koje radove dovršava za osamnaest mjeseci.

Dostojanstvena stambena krivulja, tlocrtno u obliku slova C, skretala je pažnju na svoj otmjen i suzdržan vanjski izgled, što je proizlazilo iz dobro zasnovane moderne koncepcije kao i raspolaganja prostorom za uređenje unutrašnjeg dvorišta s perivojem. Pročelja, iako veoma jednostavna, nisu bila »monotona i siromašna« jer se brojne nadstrešnice s podnožjem različito raspoređuju, što objektima daje »građanski izgled« te im zajedno s polukružnim prozorskim oknima i balkonskim balustradama priskrbljuje dovoljno arhitekton-

Kuća *Permutti*, Krešimirova ulica 52, nacrt pročelja
 Permutti House, 52 Krešimir Street, design of the façade

skog ritma. Na velikoj sjevernoj fasadi s pogledom na sporedne ulice navedeni elementi izostaju, a dvorišna pročelja također su jednostavno oblikovana dostojno doprinoseći ljepoti zdanja.

Svaki od četiri objekta sadrži prema projektu deset dvosobnih, petnaest trosobnih, petnaest četverosobnih i pet peterosobnih stanova te u prizemlju stanove za domare. Vodi se računa o južnoj orijentaciji prostorija, a kada to nije bilo moguće u cijelosti provesti, sobe se okreću dvorištu, čime se ujedno zaštićuju od dominirajućeg vjetrova. Stanovi, njih devet po katu, opskrbljuju se s pet prostranih stubišta kako se na svakom odmoru ne bi susretale više od dvije obitelji, radi što boljeg komoditeta i poštivanja intimnosti stanara. Karakteristika zdanja bila je i ekonomska cijena izvedbe u odnosu na slobodno tržište, te se i u tome isticala važnost korisne i brižljive aktivnosti javne skrbi vlade preko INCISA, a u korist »zaslužne klase« državnih službenika.

U neposrednoj blizini Ente Autonomo Case Economiche e Popolari 1928. godine ostvaruje prema projektu Giuseppa Posoa drugi stambeni blok s tri stambene jedinice, koji s prethodnim ima zajedničko unutrašnje dvorište, dostupno kroz otmjene željezne dvjere te uz mogućnost slobodnog pristupa vozilima stanara (danas Ulica V. C. Emina br. 6 i 6 a, Ulica Nikole Cara br. 2 i 4 te Ulica Z. Petranovića br. 1 i 3).

U vanjskom izgledu još jedne dostojanstvene krivulje, tlocrtno u obliku nepravilnog slova U, monumentalnošću oblika izdvajaju se ulazni portali opremljeni bočnim polustupovima i moćnim arhitravima s dekorativnom plastikom, što izvr-

sno korespondira sa secesijskim stambenim blokovima nasuprot.⁶

Dva opsežnija graditeljska zahvata, koja poduzima isti zavod, realiziraju se i na području Belvedera 1929. i 1931. godine. Prvi se odnosi na tri radničke kuće u nizu podignute u Via Michelangelo Buonarroti, čiji je projekt vjerojatno potekao iz djelokruga riječkoga Tehničkog ureda (danas Laginjina ulica br. 25, 27, 29). Impozantne šesterokatnice još uvijek imaju historicistički vanjski izgled s naglaskom na vertikalnim prozorskim osima i njihovu lučnom zaključku, a ne izostaju profilacije razdjelnih vijenaca i okvira portala.

Još tri nova objekta u nizu, svaki sa 78 stanova, nadovezuju se na prethodni na spoju Via Buonarroti i Via Tiziano 1931. godine, a zamisao potpisuje Lorenzo Valentini (danas Laginjina ulica br. 31 te Tizianova ulica br. 1 i 3). Okomiti akcenti ulaznih pročelja triju šesterokatnica odnose se na stubišne erkere, od kojih se bočno raskriljuju balkoni. Motiv polukružnog luka također se pojavljuje kao završnica vertikalnih osi te u uobičajavanju svjetlarnika nad ulazima s isturenim nadstrešnicama. Blokovsku monolitnost kompleksa olakšavaju prozorske horizontale s međuprozorskim ispunama od opeke i mnogobrojni balkoni zaobljenog ugla, na koje se otvaraju spavaće sobe. Krovišta su dvovodna, pokrivena kanalicama, a pročelja zaštrta betonskim strehama. Na svakome katu raspoređena su četiri stana (dvosobni i trosobni), od kojih su dva u cijelosti okrenuta prema jugu, a dva prema sjeveru. Prostorije se nižu uz dugačak i uzak hodnik, izuzev kupaonice s wc-om, smještene na kraju hodnika nasuprot

Kuća *Justin*, Tizianova ulica 5, nacrt ulaznog pročelja
Justin House, 5 Tizian Street, design of the entrance façade

ulazu.⁷ Ova krajnje neinventivna i ekonomična tlocrtna koncepcija ponavlja predložak s obližnjih radničkih kuća realiziranih 1929. godine.

EACEP na Belvederu gradi i skromnije kuće, primjerice, prema projektima Amedea Slavicha i Arriga Comadinija te Andree Bayera iz 1933.–1935. godine.⁸ Mogućnost veće slobode u projektiranju davali su upravo stambeni objekti manjih dimenzija, poput samostojeće višekatnice koju za radnike Brodogradilišta podiže Capo Reale del Genio Civile. Izdvajamo oblikovanje središnje osi njezinoga ulazna pročelja s uskim uvučenim prozorima sanitarija, gdje je dubina niša istaknuta slijepim kolonadama uz bočne zakošene bridove, kao i prostrano stubište, koje se na unutrašnjem spoju krila penje unutar ostakljenog polukružnog prostora (danas Omladinska ulica br. 10). U dvorištu je izgrađena i zasebna prizemnica u funkciji zajedničke praonice i glačalice rublja, kojima su se vjerojatno koristile obitelji talijanskih useljenika.⁹

Krajem dvadesetih godina EACEP interpolira nekoliko stambenih kuća u zoni centra grada, primjerice, na dijelu prve riječke obilaznice, u blizini gradske tržnice na Brajdi. Riječ je o peterokatnoj neorenesansnoj gradskoj palači istaknutih profilacija i prozorskih osi lučnoga zaključka.¹⁰ Prizemlje zgrade koja definira postojeći stambeni niz nasuprot Trgovačkoj akademiji (danas Pomorski fakultet) namjenjuje se državnoj zdravstvenoj službi, što je tradicionalno ostalo do danas (Ulica F. la Guardia br. 2). Druga stambena četverokatnica istoga vlasnika, polukružnih prozorskih otvora u obliku bifora i slikovitih balkonskih balustrada, izrasta pak na početnom dijelu riječke obilaznice 1936. godine, prilagođu-

jući se svojim građanskim izgledom urbanom kontekstu središta grada (danas zgrada MUP-a u Ulici žrtava fašizma). U neposrednoj blizini INCIS je početkom četrdesetih godina namjeravao izgraditi dvije izdužene peterokatnice, ali do ostvarenja srećom nije došlo zbog nastupanja rata. Zdanja, osmišljena prema projektu Francesca Allegra, inženjera na čelu građevinskog odsjeka naručitelja, svojim bi linearnim obrysima, ravnim krovovima plošnih završnih vijenaca i tipiziranih pročelja s dominacijom prozorskih poteza narušavala okolni urbani kontekst s reprezentativnim secesijskim i historicističkim objektima te vrhunskom uličnom opremom s početka 20. stoljeća.¹¹

Jedinstveni primjer cjelovite i stilski ujednačene mikrourbane zone nasuprot željezničkom kolodvoru, izgrađene između 1933. i 1936. godine, zaslužuje poseban osvrt (danas između Krešimirove ulice i Ulice Viktora Cara Emina te između Cambierijeve ulice i Ulice Nikole Tesle).

Ugaoni objekt u vlasništvu EACEP-a, koji među prvima stasa na sjecištu Viale del Littorio i Via della Vittoria, u samome središtu četvrti, primjer je modernog, ali tipiziranog oblikovanja stambenih višekatnica s istaknutim prozorskim horizontalama te međuispunama od opeke. Projektant Lorenzo Valentini naglašava plitak ulazni rizalit, od kojeg se simetrično razdvajaju betonske nadstrešnice nad otvorima prostora u prizemlju, a pročelna plastika u formi *fascia littoria* jedini je autorov ustupak ideološkoj opredijeljenosti naručitelja (danas Ulica Nikole Tesle br. 1).¹²

EACEP financira i zahtjevniji projekt Nerea Baccija vezan uz blok četverokatnih radničkih kuća koje se poput meandra

PROGETTO PER LA COSTRUZIONE DI
TINTORETTO PART 1924/11 DALL'IMPRESA

Kuća Terzi, Račićeva ulica 2, nacrt pročelja
Terzi House, 2 Račićeva Street, design of the façade

nadovezuju jedna na drugu još prije sistematizacije Viale della Vittoria, prema kojoj će ubuduće biti orijentirane (danas Cambierijeva ulica br. 5, 7, 9).¹³ Da bi razbio monotoniju vodoravnog slijeda prozorskih otvora na vijugavom uličnom pročelju, Bacci uklapa tri vertikale polukružnih erкера, a ispred krila uvučenog od prometnice smješta dječji dispanzer. U to vrijeme uvođenjem različitih javnih djelatnosti u službi građana, poput tržnica, dispanzera, škola, vrtića i domova za majku i dijete, ali i rekreativnih sadržaja, primjerice sportskih igrališta i teniskih terena, podiže se društveni standard novih stambenih kvartova, koji postaju zaokružene i sadržajne mikrourbane cjeline. U istoj ulici vrlo aktivni EACEP 1935. godine podiže još jednu četverokatnicu prema zamisli Amedea Slavicha, čija je ostakljena stubišna vertikala, za razliku od preostalih standardiziranih najamnica unutar četvrti, okrenuta glavnoj prometnici (danas Cambierijeva ulica br. 3).¹⁴

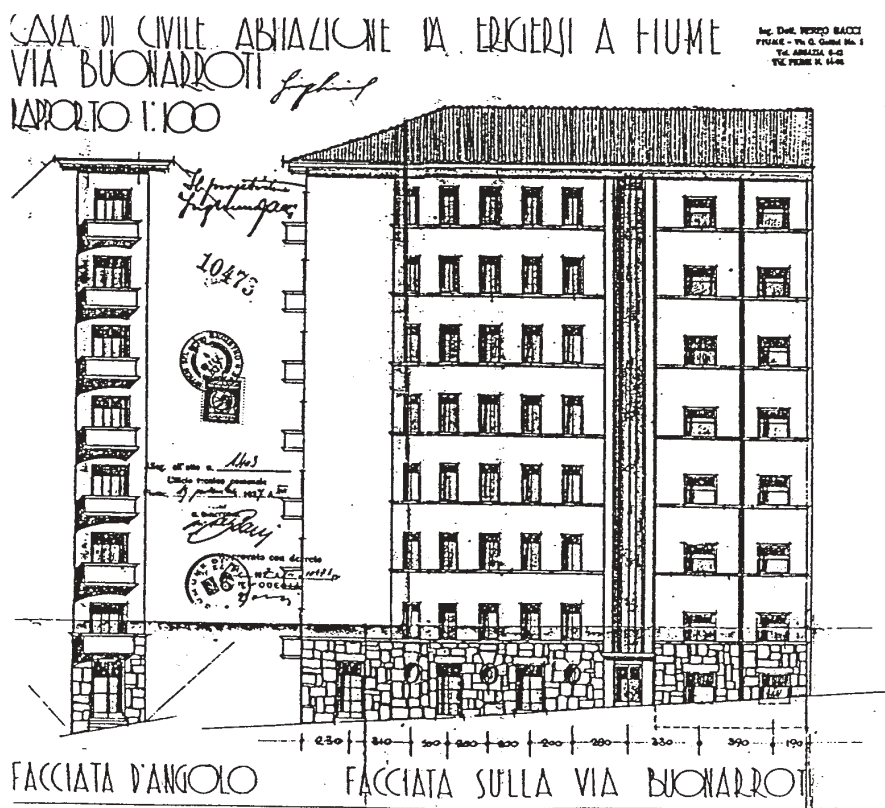
Peterokatnicu u vlasništvu Società Anonima Veneta Edile, koja na sjecištu Viale Benito Mussolini i Viale del Littorio izrasta 1934. godine, projektira Lorenzo Valentini, koji na pročeljima predviđa pravokutne ugaone balkone punih ograda i s usporednim željeznim rukohvatima. Izvedena inačica Lea Peteanija iz 1935. godine usuglašava polukružne balkone i plitki pročelni rizalit, čime je vraćeno oblikovno jedinstvo u vanjskome izgledu stambenih objekata tretirane četvrti (danas Ulica Nikole Tesle br. 2).¹⁵ Sačuvana je još jedna Valentinijeva zamisao iz 1934. godine za uglovnu peterokatnicu koja se izdiže na sjecištu Via Mussolini i Via della Vittoria, jedinstvenu po simetrično raspoređenim šestorokutnim erkerima (danas Kresimirova ulica br. 36 i Cambie-

rijeva ulica br. 1a).¹⁶ Kuća pak u današnjoj Kresimirovoj ulici br. 34 izdvaja se rješenjem završne, šeste etaže, gdje se stanovi opremaju ugaonim verandama staklenih zidova.

Dvije kuće između Via della Vittoria i Viale del Littorio, na sjevernom dijelu četvrti, točrtno u obliku plitkoga slova U, za razliku od ranije navedenih, grade se 1935. godine na račun njihovih projekatana, Lorenza Valentinija i Romola Ancone. Ulazno pročelje presijecaju dvije balkonske vertikale konveksnih konzola, a oplemenjuju ga simetrično postavljena i vrhunski izvedena dvoja željezna vrata s multipliciranim motivom segmenta kružnice unutar pravokutnih polja (danas Ulica M. Butkovića br. 2 i 4).¹⁷

Četverokatnica Marija Derencina na sjecištu Viale del Littorio i Via Francesco Petrarca, projekt autora Guida Ladoa iz iste godine, jedinstvena je po smještaju ulaza na zaobljenom uglu, što je u domeni stambenog graditeljstva u Rijeci tada vrlo rijetko (danas u Ulica Nikole Tesle br. 15).

U cjelini graditeljsko oblikovanje četvrti nasuprot željezničkom kolodvoru podrazumijeva planiranu samostojeću ili blokovsku izgradnju najamnih višekatnica (peterokatnice i šestorokatnice), čiji se parteri namjenjuju javnim djelatnostima te se od stambene zone razlučuju širokim plošnim vijencima. Stambene etaže obiluju polukružnim ugaonim balkonima, koji vizualno razbijaju monolitnost blokova te istovremeno doprinose kvaliteti stanovanja u smislu vidokruga i insolacije interijera. Simetrično raspoređeni erkeri također su u funkciji ublažavanja blokovske monotonije i proširenja prostornosti interijera. Aktivnu ulogu u pročelnom komponiranju ima fasadna boja, pogotovo u isticanju prozorskih

Casa nave, Laginjina ulica 19, nacrt ugaonog i ulaznog pročelja
 Casa nave, 19 Laginjina Street, design of the corner and entrance façade

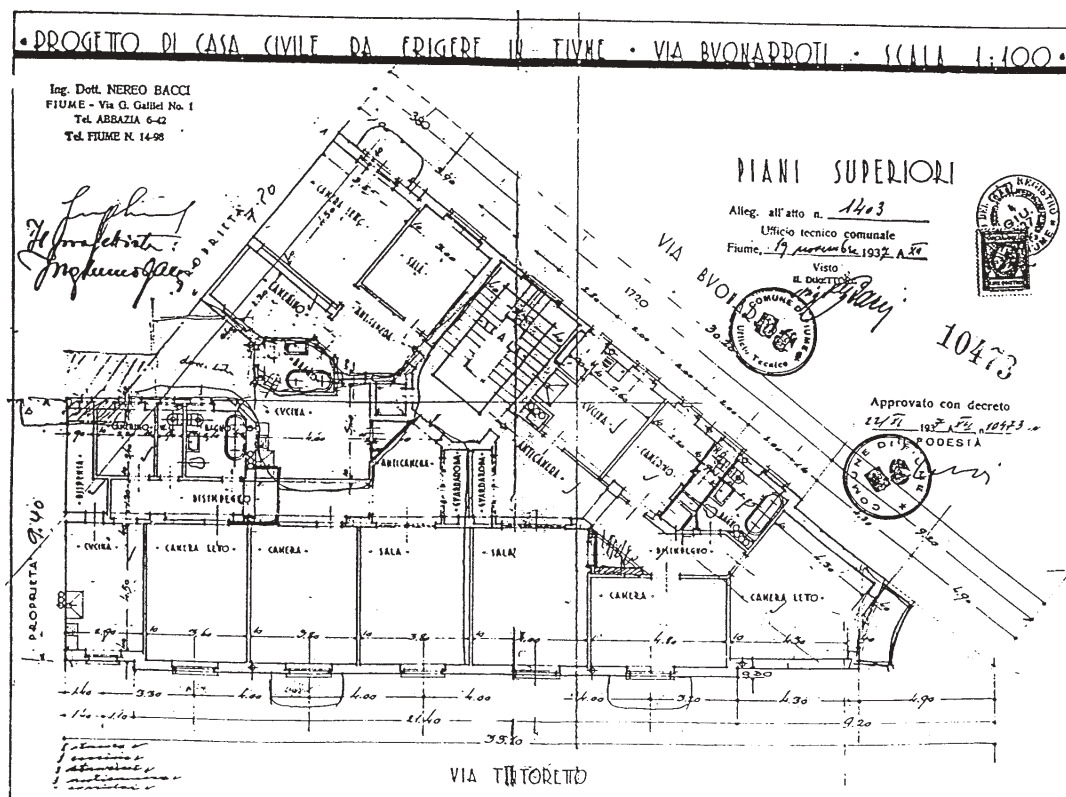
horizontala, a od strukturalnih pojedinosti koje se pridružuju naglašavanju njihova vodoravnog slijeda međuprozorski su prostori ispunjeni opekam. Prozorski otvori većih dimenzija primjenjuju sustav okomitog preklapanja, gdje je donji dio pomičan, kao i u primjerima Puhalijevih stambeno-poslovnih objekata na potezu prve gradske obilaznice. Tradicionalna dvovodna krovista prikrivena su isturenim betonskim strehama, koje ujedno funkcioniraju kao zaštita pročelja od sunca i kiše, budući da prozorske nadstrešnice izostaju. U tlocrtnom rasporedu stanova dominira građanska koncepcija njihove organizacije, strogoga prostornog i društvenog odvajanja, unatoč tome što većinu zgrada financira EACEP, udruženje za masovnu i ekonomičnu izgradnju, a razlog je vjerojatno bila atraktivna pozicija kvarta u blizini središta grada. Detaljna sistematizacija ulica opisane gradske četvrti, koja dobiva službeni naziv Rione del Littorio-Fiume, dovršena je 1937. godine.¹⁸

Zapadno od urbane zone, nasuprot kolodvoru nastavlja se rahla izgradnja pojedinačnih objekata, gdje nailazimo na zanimljivu samostojeću trokatnicu *Permutti* sa šesterokutnim ugaonim balkonima, čije su betonske ograde uz gornji rub perforirane, što se kao motiv ponavlja i u završnici krovnoga

vijenca. Ostakljeni svjetlarnik stubišta u središtu objekta trebao je, prema projektu Enee Peruginija iz 1935. godine, probijati njegovo ravno kroviste.¹⁹

U sklopu gradske četvrti Škurinje, a u gornjem dijelu Vie Valscurigne (danas Osječka ulica), formiraju se također čitava naselja radničkih kuća, a i uličice razgranate sjeverno od njezina završnog poteza, nekadašnje Via Trento, Via Bolzano i Via Gorizia, pred početak Drugoga svjetskog rata urbaniziraju se naseljima Casa popolari, koje ponajviše naručuje Istituto Fascista autonomo della provincia di Fiume.

Oprilike na sredini uspona Via Valscurigne spomenuti zavod 1938. godine realizira dvojnu peterokatnicu, rješenje Andree Bayera, koja u cijelosti ostavlja dojam modernog zdanja zbog dominacije armiranobetonske konstrukcije, četverokrilnih i peterokrilnih otvora te izostanka ambijentalnoga građevinskog materijala u strukturaciji pročelja (danas Osječka ulica br. 22–24).²⁰ U istoimenoj ulici, nešto sjevernije, IFACP podiže i tri tipske stambene peterokatnice prema projektu svoga službenog inženjera Quarantotta, svaka s dvadeset stanova. Pročelja obiluju kvadratičnim balkonskim konzolama, budući da su na svakome katu raspoređena četiri stana, jednosobni i dvosobni, uobičajeno u cijelosti orijenti-

Casa nave, Laginjina ulica 19, tlocrt kata
Casa nave, 19 Laginjina Street, floor plan

rani prema jugu ili sjeveru (danas Osječka ulica br. 30, 32, 34/36, 38). Među tipskim projektima susrećemo se i s četiri dvojne radničke četverokatnice između Via Bolzano i Via Trento, čija su krovišta četverovodna a strehe drvene, kao i u primjerima prethodno opisanih kuća. Radi se vjerojatno o projektu riječkoga Tehničkog ureda iz 1940. godine, gdje kamena rustika prizemlja i pojasovi opeka ističu koordinatnu kompozicijsku koncepciju (danas Osječka ulica br. 31–33 i 35–37).²¹ Valja primijetiti da državni zavodi i ostale udruge za izradnju ekonomičnih i radničkih kuća poštuju ideju primorske arhitekture koju razrađuje i njeguje riječki Tehnički ured, a pogotovo u tradicionalnom oblikovanju krovišta i primjeni ambijentalnog materijala u strukturaciji pročelja, priklanjajući se ujedno i građanskom ukusu stanara, koji su se u kompromisno oblikovanim stambenim objektima zasigurno osjećali ugodnije.

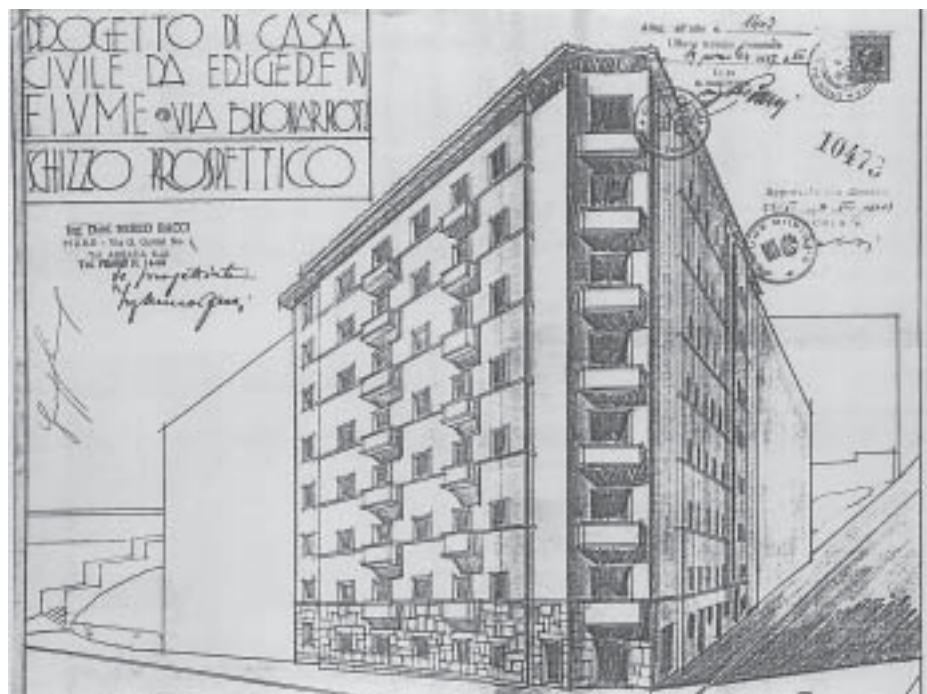
Uz radničke najamnice prisutna su i naselja samostojećih kuća izgrađenih, primjerice, za djelatnike riječkog poduzeća Raffineria di Olii Minerali na Podmurvicama. Konfiguracija terena pretpostavljala je komunikaciju stubama i usporednim uskim ulicama, čineći zonu isključivo pješaćkom. Dvojni objekti s dva ili četiri stana okruženi su vrtovima, što ide u

prilog humanom tretiranju radničkog stanovanja, a svojim uposlenicima to su mogla priuštiti materijalno bolje stojeća poduzeća ili državni zavodi, koji ulazu i u izgradnju vrtog naselja modernih obiteljskih kuća ravnih krovova na sunčanoj strani gradskog brežuljka Kozala.²²

Stambeno-najamni objekti

Nakon dovršenja monolitnih nizova radničkih kuća u Via Buonarotti i Via Tiziano na obroncima stambene zone Belveder definiraju se i blokovi u obližnjim ulicama Via Tintoretto, Andrea Doria i Galvani (danas Rendićeva ulica, Omladinska ulica te Ulice Ljudevita Matesića i Moše Albaharija). Ambicioznost graditeljskih zahvata oko izgradnje radničkih kuća, a vezana prvenstveno uz njihovu kvantitativnu komponentu, temeljila se na materijalnim mogućnostima naručitelja (državni zavodi), dok je inventivnost projekata, osobito u unutrašnjem rasporedu, ipak zaostajala za rješenjima stambenih objekata koje podupiru pojedinci.

U produžetku stambenih nizova u Via Tiziano 1940. godine gradi se samostojeća četverokatnica *Justin*, gdje se u projek-

Stambena zgrada (*casa nave*), crtež
Residential building (*casa nave*), drawing

Stambena zgrada (*casa nave*), Laginjina ulica 19,
istočno pročelje
Residential building (*casa nave*), 19 Laginjina
street, east façade

tu Nerea Baccija utjecaj primorske arhitekture očituje u razvedenom tlocrtu, zatim u četverovodnom krovu s dubokim strehama te u primjeni primorskoga kamena u vanjskoj oplati parterne etaže i razizemlja (danas Tizianova ulica br. 5). Modernom arhitektonskom jeziku priklanjaju se motivi polukružnih ugaonih balkona i ostakljena stubišna vertikala uvučena unutar duboke lučno definirane niše u središtu uličnog pročelja. Tlocrt kuće *Justin* ima oblik slova T: južni krak je uži i duži kako bi pogled s ugaonih balkona poprečnoga kraka zgrade bio također nesmetan. Prepoznatljivost autorskog izraza Nerea Baccija jasna je, dakako, u njegovoj sklonosti ambijentalnom promišljanju, ali i u zanatskoj komponenti izvedbe: inzistiranju na plemenitome materijalu u opremi ulaznih veža i stubišta.²³

U obližnjoj Via Milano, nešto ranije, niče peterokatnica *Terzi*, u vrijeme izgradnje samostojeća (danas Račićeva ulica br. 2). Eduardo Stipanovich, autor projekta, harmoničnost njezinoga valoriziranog pročelja postiže simetričnim rasporedom otvora i kubičnošću središnjeg istaka, koji slobodno probija završni vijenac te se bočno rastvara u lođe, čime se, u skladu s kompozicijskim načelima moderne, postiže dematerializacija uglova. Pročelna kompozicija podsjeća na oblikovanje rezanog ugla višekatnice u Via Fabio Severo u Trstu, rješenje Giuseppa Paganija iz 1936. godine, a znamo da je Stipanovich bio tršćanski đak. Nadalje, prizemlje i prvi kat kuće *Terzi* obloženi su travertinom, dok u sklopu ulazne zone ne izostaje dekorativna plastika u formi *fascia littoria* (uklonjeno).²⁴ Krajem 1937. godine, na suprotnoj strani uli-

ce, stasaju dvije standardizirane četverokatnice sa zajedničkim ulazom za službenike Državnih željeznica, a na sjecištu Via Milano i Via Bunarrotti, u produžetku kuće *Terzi*, dojmjljiva stambena sedmerokatnica s prizemljem i suterenom. U projektu nazvana *casa civile*, a u puku, zbog svojega izgleda poput čamca, *casa nave*, izdvaja se uskom istočnom osi, gdje se prostornost i osunčanost postiže njezinim konkavnim uvlačenjem (danas u Laginjinoj ulici br. 19). Svojim imenom *casa nave* izražava nešto toplo, lokalno, bez programatske osnove prisutne u projektima podružnih fašističkih okupljališta u Rijeci, koji svojom prostornom koncepcijom također podsjećaju na plovilo, izražavajući pokret, ali i kompromitiran neofuturistički duh »stremljenja u bolju budućnost«.

Nereo Bacci, autor projekta *casa nave*, njezina tri slobodna pročelja prepoznatljivim postupkom raščlanjuje razdjelnim vijencima od primorskog kamena, čime postiže željeni učinak u isticanju horizontala kao i kontrast strukture prirodnog materijala i glatke obrade fasade bez dekoracije i prozorskih okvira. Kamena rustika, kao i u primjeru kuće *Justin*, pojavljuje se i u oplati prizemlja, a primjećujemo i četverostrušni krov s dubokom drvenom strehom. Kuća se ističe atraktivnim trosobnim stanovima: predsoblje, garderoba, kupaonica i wc te kuhinja s pomoćnim prostorijama, salon i dvije spavaće sobe. Radi bolje iskoristivosti i ugodnosti kretanja hodnik i kupaonica su poligonalni, a riječ je o značajnom pomaku u prostornom razmišljanju, svojstvenom tlocrtnim rješenjima projekatata koji se školuju na milanskoj

Stambena zgrada (*casa nave*), Laginjina ulica 19, detalj balkona
Residential building (casa nave), 19 Laginjina street, detail of balcony

Politehnici. Valja napomenuti i to da su balkonom opremljene spavaće sobe, što je u razdoblju međuraća *novum* u podizanju udobnosti stanovanja.²⁵

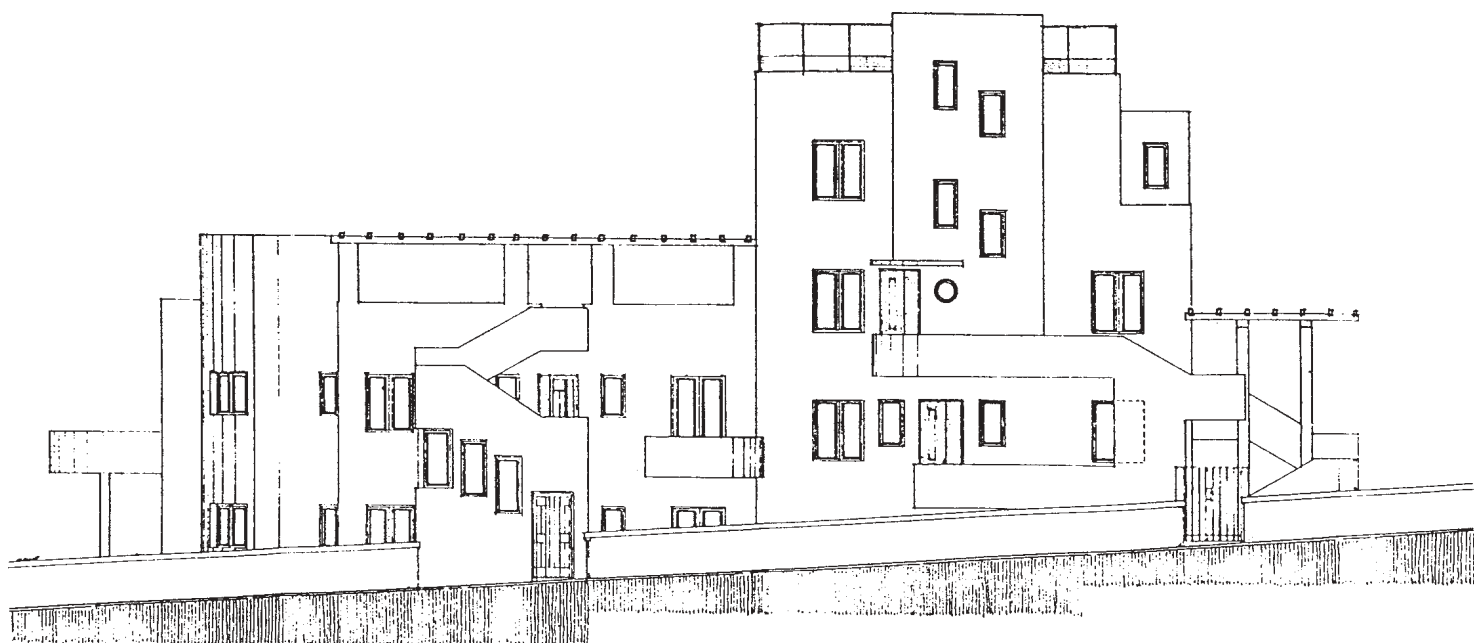
Nadovezujući se pak na zapadnu stranu kuće *Terzi*, u *Via Milano*, nailazimo na još jednu državnu narudžbu iz 1940. godine, ugaonu šesterokatnicu, koju rješava Ermanno Gandolfo, zatvarajući stambeni blok koji je pred početak Prvoga svjetskog rata ostao nedovršen (Ulica I. Rendića br. 10). Autor interpretira motive ugaonih balkona, uvučenih lođa i neprekinutih prozorskih poteza, a kuća je zanimljiva i zbog drvene krovne strehe, što nije nerijetko u upotrebi u domeni stambene izgradnje u razdoblju međuraća u Rijeci.²⁶

Istočno od gradske zone Potok stambena izgradnja nastavlja se na obroncima s obje strane usjekline nekadašnjega Škurinjskog potoka (Via Carlo Gozzi, Alfieri, Fratelli Branchetta i Pasubio) te donjim dijelom Vie Valscurigne (danas Ulica 1. maja), koja se tridesetih godina napokon definira interpolacijama u sklopu sjevernoga stambenog niza. S južne strane, shodno prilikama na terenu, 1937. godine gradi se samo jedan objekt, urbana *vila Duimich-Chlerici*, orijentirana prema strmoj padini (danas Ulica 1. maja br. 3 i 5). Giulio Duimich i Ivone Clerici, naručitelji zdanja, ujedno su i autori njezina projekta. Trokatnica s prizemljem i dvije ulazne veže (svaka s četiri stana) oblikuje se usuglašavanjem dvaju kubusa, a njihove stroge obrise zakriljuju vanjska stepeništa, terase i pergole nad stepeništem i ravnim krovom, zatim veliki polukružni ugaoni balkoni okrenuti prema jugu i jugozapadu kao i asimetrično raspoređeni prozorski otvori.

Slobodno usuglašavanje geometrijskih tijela, smjenjivanje punih volumena i praznina definiranih mrežom pergola te uključivanje vanjskog stubišta kao dodatnog volumena ispred ulične fasade postupci su proširivanja konzervativne ideje o zgradi kao kompaktnoj cjelini, čemu se pridružuju i primorski motivi (pergole i balkoni) interpretirani modernim postupkom (betonom).²⁷

Od interpoliranih objekata izdvaja se peterokatnica *Superina*, projekt Giulija Duimicha iz 1934. godine, na kojoj se uz južnu ugaonu os uličnog pročelja nižu polukružne verande, koje se prema njegovu središtu, na prvom i drugom katu, pretvaraju u erkere te potom u otvorene balkone (danas Ulica 1. maja br. 30). Na svakome katu nalaze se dva dvosobna stana, a onaj s verandom ima obje sobe orijentirane prema prometnici. Istupanjem ugaone kule u prostor iznad ulice Duimich omogućava interijeru širi vidokrug te ulazak istočnoga, jutarnjeg svjetla u unutrašnjost.²⁸

Pri vrhu Vie Valscurigna (danas Osječka ulica), osim naselja radničkih najamnica, grade se i pojedinačni objekti, poput uglovnice inž. Luigija Posoa, koja u pojedinostima svojega vanjskog izgleda podsjeća na rukopis Nerea Baccija, osobito zbog primorskog kamena u oblikovanju rustike prizemlja i prozorskih klupčica. Poso poput Perugginija, Ladoa ili Puhalijskog studira u Padovi, pa uglovnica u njegovu vlasništvu, koje zapravo nema jer je ugao izveden samo u razini prizemlja, ipak u cjelini odiše utjecajem sjevernotalijanskih graditeljskih škola. Stanovi su, naprotiv, tradicionalno građanski raspoređeni: salon i sobe s uvučenim lođama otvaraju se

Fiume, 2 gennaio 1937/xr.

Kuća Duimich-Chlerici, Ulica 1. maja 3 i 5, nacrt uličnog pročelja
 Duimich-Chlerici House, 3, 5 1st May Street, design of the façade to the street

prema pročelju uz prometnicu, pa su od kuhinje i sobe za služavku, smještenima na suprotnoj strani izduženog hodnika, prostorno i društveno razdvojeni.²⁹

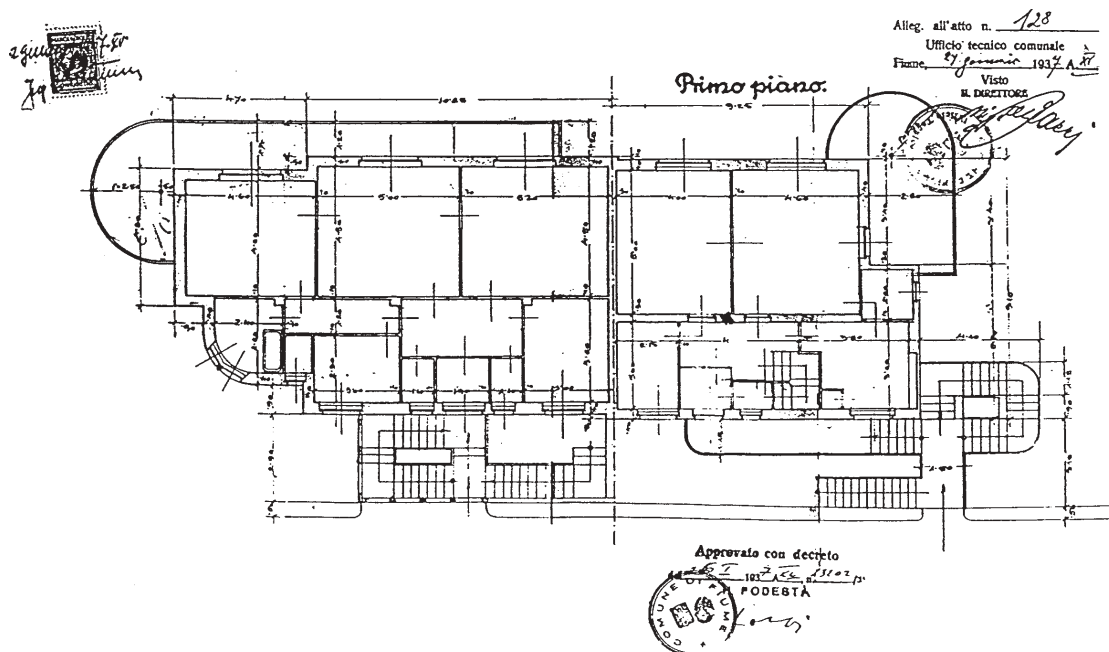
Stambeno-poslovni objekti

U zoni centra grada Rijeke interpolirano je nekoliko kvalitetnih stambeno-poslovnih objekata, poput peterokatne uglovnice »Unione« – Società Anonima Fiumana per costruzione s poslovnim prostorom u prizemlju, koja 1928. godine dovršava graditeljsko oblikovanje izvorišta prve riječke obilaznice, s njezine sjeverne strane (u vrijeme izgradnje Via XX settembre, a danas Ulica žrtava fašizma br. 4). Giovanni Rubinich, autor projekta, pod čijim je nadzorom objekt i izveden, nastavlja akademsko pročelno komponiranje s naglaskom na prozorskim okomicama i ukrasnim parapetnim pločama te blago istaknutim bočnim erkerima. Dva stana, koji na katovima zauzimaju svaki svoje krilo, trosobni su ili četverosobni, površine do dvjesto kvadrata. Poligonalno predoblje je parketirano, a hodnik, tlocrtno u obliku slova L, u doticaju je s dvije spavaće sobe okrenute glavnoj prometnici, zatim s kupaonicom između njih te kuhinjom, spremištem i wc-om kao i sobom za kućnu pomoćnicu. Nusprostori je okreću i ozračuju prema stražnjem dvorištu, kamo je na unutrašnjem spoju krila gurnuto stubište stambene zone. U prostornu sastavnicu stana uvodi se *tinello*, blagovaonica s balkonom, dostupna neposredno iz predsoblja i u komunikaciji

sa salonom, na koji se nadovezuje ugaona soba s balkonom, ako je stan četverosoban. Uz kuću su već od 1927. godine u funkciji mehaničke radionice za obradu drva.

Na središnjemu riječkom šetalištu, Corsu Vittorija Emanuela III, Giacomo Linden u produžetku secesijskih kuća *Schittar* i *Milchenich* iste godine podiže dvokatni stambeno-poslovni objekt prema rješenju Vittorija Angyala (danas Korzo br. 29).³⁰ Novogradnja se izvodi u armiranom betonu, a statički proračun izrađuje projektant, budući da se za to specijalizirao. Kuća *Linden* jedinstveni je primjer *Art decoa* u Rijeci, s dubokim pothodnikom u prizemlju te bočno uklopljenim izlozima trgovine koja zauzima manji dio partera i mezanin, dostupan unutrašnjim zavojitim stubištem. Pojednostosti reducirano dekorativnoga karaktera odnose se na kanelirani okvir pravokutnog otvora pothodnika i istaknutu betonsku strehu s geometriziranim motivom rombova u plitkome reljefu.

Tridesetih godina u Rijeku se vraća Raoul Puhali po završetku politehničkog studija graditeljstva u Milanu. Nakon višegodišnje prakse u arhitektonskom ateljeu »Angyal« prihvaća se samostalnog projekta za stambeno-poslovnu šestokatnicu u sklopu Vie Parini, završnog poteza gradske obilaznice. U osnovnom gabaritu objekt prati postojeći niz starijih zgrada, ali ne i njihovu visinu, kojom se, zapravo, izdvaja (danas F. La Guardia br. 14a). Naglasak je na plasticitetu njezina jugozapadnog ugla s otvorenim balkonima u kombinaciji s erkerima, čija je svrha upijanje popodnevnog sunca u interijere blagovaonice i salona. Ova višekratnica, tlocr-

Kuća Duimich-Chlerici, Ulica 1. maja 3 i 5, tlocrt prvoga kata
 Duimich-Chlerici House, 3, 5 1st May Street, first floor plan

tno u obliku slova L, na čijem se vrhu pojavljuje ugaona krovna terasa, primjer je elitnoga građanskog stanovanja s jednim stanom na katu. Raspored prostorija za riječke je prilike neuobičajen: poligonalni hol, iz kojeg se ulazi u roditeljsku i dječju sobu, zatim wc, kupaonicu te i sobu za poslu-gu, produžuje se prema zapadu u hodnik koji u slijedu komunicira s blagovaonicom i salonom te prema sjeveru s kuhinjom i spremištem.³¹

Sedmerokatnica u istoj ulici, najvjerojatnije također projekt Raula Puhalića iz 1938. godine, izdvaja se rješenjem ostakljene stubišne vertikale zarotirane prema poprečnome usponu, s usporednim betonskim nadstrešnicama pri vrhu (poput češlja), premda se motiv češće primjećuje nad ulaznim vratima (danas Ulica Blaža Polića br. 12). Puhali je bio upoznat s radom *Gruppe 7*, koja aktivno izlaze na arhitektonskim Bienalima i Triennialima, primjerice u Torinu 1928. godine, gdje je predstavljen Sartorisov paviljon agrikulture sa slično oblikovanim ulazom, ili u Monzi 1930. godine električna transformatorska stanica s detaljem usporednih nadstrešnica nad ulazom. Nadalje, stambena veža Puhalićeve sedmerokatnice obložena je smeđim travertinom, uostalom kao i oplošje prizemlja namijenjena trgovačkim djelatnostima u sklopu pret-hodnog objekta, dok ogradu stubišta uobličuju jednostavni rukohvati, koji se na uglovima zaobljuju. Na vrhu zdanja, na njegovu sjeverozapadnom uglu, uređena je krovna terasa s jednostavnom željeznom ogradom, asociirajući na palubu broda, dok asimetričnim postupkom jugozapadni ugao zastire isturena betonska streha. I ovom modernom zgradom jedan od postojećih nizova secesijskih i historicističkih kuća ak-

centuiran je visinski, ali i obujmom, budući da izvan ravnine obaju slobodnih uglova istupaju zaobljeni balkoni. Puhali očito nije bio opterećen stilskom prilagodbom akademskoj dimenziji okolnih zgrada, što mu je dopuštao duh modernog doba kao i novi Građevinski pravilnik iz 1937. godine u svojim odrednicama o izgradnji viših ili visokih kuća u središtu grada.³²

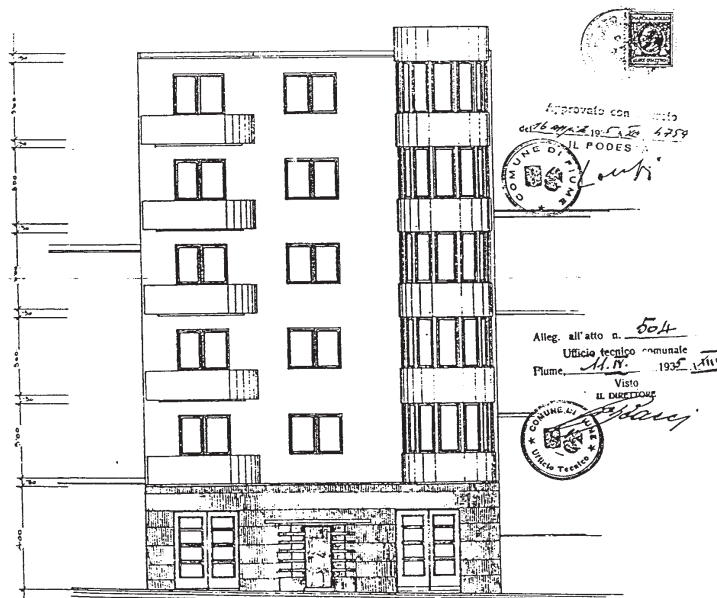
Puhalijev projekt iz 1939. godine odnosi se na stambeno-poslovni objekt koji na spoju Via Carducci i Via Firenze prati oblik građevinske čestice u obliku nokta. Kosina na kojoj je niknuo i prilaz uzbrdicom omogućili su dobre pre-dispozicije njegovoj prostornoj dominaciji, premda je zbog nagiba ulice ipak vizualno suspregnuta njegova visina, a i oštrina istočnog ugla ublažena je potezima dugačkih polukružnih balkona, koji se poput prstenova nižu jedan iznad drugoga sužavajući se prema vrhu. I ta kuća svoj naziv *casa d'abitazione all'angolo* duguje puku, koji osjeća da je temeljni arhitektonski problem kojim se bavi autor projekta upravo ugao kuće (danas Ciottina ulica br. 20).

Prema neostvarenoj inačici projekta nad posljednjim, desetim katom, kuća je trebala završavati dodatnim valjkom unutar kojeg bi bile smještene zavojite stube za unutrašnji pristup iz ugaone prostorije stana na posljednjem katu na privatni dio krovne terase. Osim deset stambenih katova, kuća u prizemlju sadrži trgovački prostor, dvosobni stan kućepazitelja i zajedničke pomoćne prostorije stanara, poput praonice i sušionice rublja. U podrumu je, osim drvarnica i spremišta za ugljen, opremljena protuavionskim skloništem.

*Casa da costruirsi in via Valscuri-
gne no. 28, sul terreno di proprietà
del sig. Giovanni Superina.*

Facciata.

Scala 1:100.

Plume, 12 giugno 1934.XII.

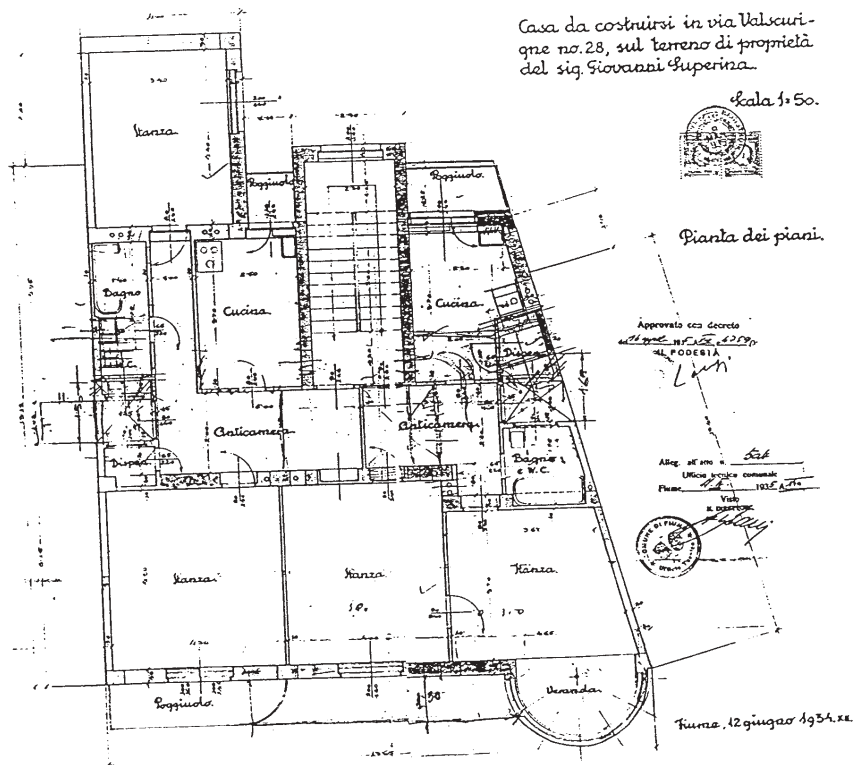
Kuća Superina, Ulica 1. maja 30, nacrt pročelja
House Superina, 30 1st May Street, design of the façade

Od prvoga do osmoga kata raspoređuju se po dva stana na svakoj etaži: jedan se u cijelosti pruža uz južno, a drugi uz istočno pročelje. U južni stan, koji prelazi dvjesto kvadrata, ulazi se kroz trokutasti hol, slijedi izduženi hodnik uz koji se paviljonski nadovezuje pet soba (salon je u sredini). Na zapadnom kraju hodnika, prema unutrašnjem dvorištu, uklopljena je kuhinja s balkonom i soba za kućnu pomoćnicu, a na istočnom sanitarije s garderobom. Jedna od dviju spavaćih soba predviđena je kao polukružna ugaona prostorija, a obje sobe otvaraju se na zaobljeni balkon (u istočnom stanu jedna soba proširuje se erkerom, a druga izlazi na balkon). Deveti i deseti kat su elitni s jednim stanom s dva ulaza, koji je dodatno opremljen s dvije prostrane terase. Prostorije se također pružaju obodno oko hola i hodnika, a većina ih je okrenuta prema jugu. Orijentacijom dviju valoriziranih fasada prema istoku, odnosno jugu, te zaobljivanjem pročelnog ugla autor postiže maksimalnu insolaciju, jer se sunčeva svjetlost kontinuirano upija od ranih jutarnjih sati do posljednjih večernjih zraka.³³ Puhalijska se »ugaona kuća« na osebujan način koristi jezikom moderne, prilagođujući ga svome mediteranskom okruženju te, doimajući se gotovo poput broda, kao uspješno arhitektonsko rješenje doista putuje u sigurnu i sretnu budućnost.

Budući da se u građevinskom pravilniku s kraja tridesetih godina navodi mogućnost izgradnje viših ili visokih kuća u gradskome središtu, što se zbog nedostatka i skupocjenosti

građevinskih čestica dopušta iz sasvim pragmatičnih razloga, takvi objekti zbog svoje visine postaju novi urbani znakovi, s kojima se postupno poistovjećuje lokalno stanovništvo (kao nekada s reprezentativnim gradskim trgovima okruženima monumentalnim građevinama). Stoga je sasvim logično i drugo ime koje Puhalijska uglovnica spontano dobiva nakon završetka rata: *Mali neboder*.

Jedan od najpoznatijih riječkih urbanih znakova, *Riječki neboder*, izvorno stambeno-poslovni objekt *Arbori*, projekt je Umberta Nordija u suradnji s tršćanskim arhitektom Vittorijem Frandolijem. U vrijeme izgradnje najviša i najmodernija zgrada u gradu izdvajala se čistoćom arhitektonskog jezika: strogim kubičnim volumenom, pravim kutovima i ostrim bridovima. Njezina statičnost, sklad proporcija i visinska dominacija (53 metra) nad historicističkim objektima uokrug doprinosili su i definiranoj urbanog konteksta na kojem se smjestila: Piazza Regina Elena (danas Jadranski trg), koja je ujedno i završnica glavne šetališne zone u središtu grada, riječkoga Korza. Kompaktnost volumena građevine razbijena je na frontalnoj fasadi prema trgu jednoličnim rasterom lođa, u čije šupljine uranjaju duboke sjene ističući kontrast svijetlotamnog. Parterna trgovačka zona u intimnijoj je komunikaciji sa šetačem, što simbolično naznačuje široka obodna nadstrešnica nad prizemljem. Mezanin je u cijelosti namijenjen poslovnicama javnih djelatnosti, čiji prozori prate širinu parternih izloga. U skladu s tada suvremenim propisima u pod-

Kuća Superina, Ulica 1. maja 30, tlocrt kata
House Superina, 30 1st May Street, floor plan

zemnim podrumskim prostorima uređeno je protuavionsko sklonište, a zatim i ložionice za centralno grijanje i spremišta.

Od prvoga do petoga (visina pridodanoga sjevernoga krila) te od sedmoga do dvanaestoga kata raspoređena su po dva stana na svakoj etaži. Jedan je gotovo u cijelosti orijentiran prema sjeveru, izuzev dnevnog boravka, koji se okreće prema trgu. Jugozapadni je stan prostraniji (preko dvjesto kvadrata) te uključuje hodnik koji se prema rezidencijalnim sastavnicama stana: dnevnom boravku, salonu i blagovaonici s balkonima i peterokrilnim otvorima prema trgu te dvjema spavaćim sobama, širi u prostrano predsoblje s posebnim ulazom. Pomoćne prostorije neinventivno zauzimaju sjeverozapadni ugao, te su u odnosu na cjelokupnu kvadraturu stana tek njegov manji dio, uostalom, kao i kupaonica ubačena između dviju spavaćih soba. Šesti je kat elitni, s jednim stanom, koji osim navedenih prostorija uključuje radnu sobu te dvije kupaonice.³⁴

Nordijev stilski izraz u osmišljenju *Riječkog nebodera* blizak je njegovu istovremenom rješenju sjedišta Sveučilišta u Trstu (nastalo u suradnji s Rafeallom Fagnonijem). Gianni Contessi, autor teksta *Umberto Nordio* u knjizi *Guida critica all'architettura contemporanea Friuli Venezia Giulia*,³⁵ drži da rješenje zgrade Tršćanskog sveučilišta ima monumentalan ton, dakako prilagođen vremenu, te da je istovremeno i »prolazno« moderan. Pogotovo se to, po mišljenju teksto-

pisca, odnosi na interijer (atrij), gdje se očituje srednjoeuropska funkcionalistička tradicija, ali i zanos liktorskim stilom. U Nordijevu se cjelokupnom arhitektonskom djelu osjećaju talijanski uzori, no njegova su ostvarenja uvijek odmjerena i prilagodljiva, a dvojakost koju je analizom sjedišta Rektorata Tršćanskog sveučilišta uočio Contessi prisutna je i u rješenju *Riječkog nebodera*, kojemu prethodi Nordijeva *Casa a torre*, izgrađena u Trstu 1935.–1936. godine. Neboder na tršćanskom Largo Riborgo ima sličan položaj kao i riječki, naime, pozitivno akcentira trg. Osim toga, i *Riječki neboder* tretira se u vrijeme izgradnje kao *Casa a torre* po uzoru na srednjovjekovnu terminologiju takvih tornjeva podizanih u gradovima Veneta i Toskane. To i jest razlogom da je monumentalizam građevine i određena klasična strogost nadvladala kliše internacionalnog stila, jednako koliko i liktorskog, tvrdi i Radmila Matejčić.³⁶ I Nordijeva *Casa del Combatente* i *Sacrario Oberdan* u Trstu također potječu iz 1935. godine, a osmišljeni su u još izrazitijem u mediievalnom duhu, poput plemićkih gnijezda talijanskih patricija s velikom i visokom kulom. Primjećujemo da se sljedno tim uzorima i u primjeru riječke *Casa a torre* (kao i tršćanske) sa sjeverne strane i bočno izdvaja šesterokratna prigradnja, iz koje, u stvari, izvire toranj. Budući da u riječkom okviru za nju nije preostalo mnogo prostora, njezin korpus ne narušava kompaktnost i dominantnost vertikale.

Stambeno-poslovna zgrada u Ulici Blaža Polića 12, zapadno pročelje i jugozapadni ugao
Residential-office building, 12 Blaž Polić Street, west façade and south-west corner

Stambeno-poslovna zgrada (*Mali neboder*) u Ulici Giovannija Ciotta 20, jugoistočni ugao
Residential-office building (Little skyscraper), 20 Giovanni Ciotta Street, south-east corner

Nordijev senzibilitet blizak je i Piacentinijevim postavkama o materijalima, o talijanskom duhu i podneblju. Primjerice, tršćanski neboder obložen je tamnocrvenom pročelnom opekom autentičnom za Veneto, prozori su obrubljeni okvirima od bijelog kamena, čemu uzor također nalazi u srednjovjekovnoj arhitekturi, a uglovi su zaobljeni. Riječki je neboder vitkiji, odmjerenijih proporcija, te je, primjereno riječkom podneblju, svjetliji (svijetloružičasta opeka).³⁷ Ono što je bliže talijanskom duhu jest obloga od travertinskog mramora do visine međukata, dok je unutrašnjost stambene ulazne zone oplemenjena bijelim kararskim mramorom. Uz to, u odabiru slikara-suradnika Nordio je trajno naklonjen Carlu Sbisi pokazujući svoj tradicionalni ukus, više talijanski nego europski, odnosno »tršćanski«, kako ističe Contessi. Tu se valja referirati i na detalj polukružnoga luka uključenog u motiv freske kao i u arkadama ophodne terase na krovu. Carlo Sbisura surađuje s Nordijem i u rješenju višekratnice *Zelco* u Trstu 1936. godine, a ta moderna kuća, rađe-

na u skladu sa zahtjevima funkcionalizma, imala je presudan utjecaj na Raula Puhalića i njegovo osmišljenje *Malog neboda* u Rijeci.

Stambeni blok na tržnici, čiju izgradnju financira milanska tvrtka (sa sjedištem u Rijeci) Oberziner-Zampieri u nekadašnjoj Via Vittorio de Marco 1935. godine, rješava još jedan gostujući arhitekt, ovoga puta iz Milana, Anglodomenico Pica, koji se arhitekturom bavi i teorijski, pišući rasprave i članke te postavljajući izložbe poput Triennala u Milanu 1936. godine. Prema projektu trebao je biti realiziran cijeli blok, čime tvrtka skrbi o primjerenom stanovanju svojih namještenika, ali i od dobiti od prodaje stanova. Zbog izbijanja rata ostvarena je samo jedna peterokatna jedinica s dvije ulazne veže, tlocrtno u obliku slova L, gdje osim na polukružnim stubišnim tornjevima s uskim okomitim ostakljenjem, koji istupaju izvan gornjega ruba dvorišnog pročelja, zaobljenih obrisa više nema. Zanimljivo je da balkoni južne (i dvorišne)

Stambeno-poslovna zgrada (*Riječki neboder*), Jadranski trg 4, istočno pročelje
Residential-office building (Rijeka Skyscraper), 4 Jadranski trg, east façade

Stambeno-poslovna zgrada (*Riječki neboder*), Jadranski trg 4, sjeverno pročelje
Residential-office building (Rijeka Skyscraper), 4 Jadranski trg, north façade

fasade obiluju kovanoželjeznim ogradama u obliku gustoga mrežastog rastera, što je očita autorova prilagodba riječkome primorskom podneblju (danas Zagrebačka ulica br. 9 i 13).³⁸

Zaključak

U razdoblju međuraća u Rijeci kontinuitetu izgradnje, prije svega stambene, najviše doprinose različite udruge za izgradnju kuća, a zatim i državna poduzeća, koja skrbe o primjerenom smještaju svojih službenika. Blokovi radničkih kuća izdvajaju se u kvantitativnom smislu masovnošću izgradnje, a stilom se većinom uklapaju u karakteristike riječke stambene tipologije u cjelini. U odnosu na veličinu stanova opravdavaju, naprotiv, kategorizaciju *case economiche*, budući da im je kvadratura znatno skromnija u odnosu na najamne kuće u vlasništvu privatnih naručitelja. Isto se može reći i

za kvalitetu stanovanja glede insolacije interijera, koja je zbog maksimalne iskoristivosti prostora jednostrana, a stanovi u cijelosti južni ili sjeverni (Laginjina br. 25, 27, 29, 31, Tizianova br. 1 i 3, Osječka br. 30, 32, 34/36, 38).

Načela rada udruženja za izgradnju stambenih objekata većinom zadovoljavaju arhitekti slobodne profesije i modernog opredjeljenja, poput Lorenza Valentinića, Amedea Slavicha, Nerea Baccija i drugih. I službeni inženjeri i savjetnici državnih zavoda za stanogradnju, kao Francesco Allegri i Andrea Bayer, promptno prihvaćaju moderni stil, budući da u tome nisu onemogućavani od svojih poslodavaca. Po inventivnosti i modernom izrazu ipak prednjače pojedinačni stambeni objekti u vlasništvu privatnih naručitelja, proizašli također iz djelokruga privatnih riječkih arhitektonskih ateljea. Vrhunac u postignuću standarda stanovanja i avangardnosti vanjskog izgleda privatne su stambeno-poslovne palače u središtu grada.

Kontinuitetu stambene izgradnje u to doba doprinosi i Tehnički ured grada Rijeke s ravnateljem Pietrom Baccijem, koji razvija koncepciju primorske arhitekture i zaštite njezinih ambijentalnih svojstvenosti, ali i cjelokupnoga riječkog graditeljskog nasljeđa, utječući na ostale djelatnike ureda te na djelokrug samostalnih domaćih inženjera i arhitekata. Program se izvrsno uklopio i u aktualne novecentističke nazore, koji su također nastojali vrednovati tradicionalne oblike graditeljstva na Mediteranu.

Kao autor stambenih kuća, stilski ponajviše otvoren izazovima moderne, ističe se Giulio Duimich u rješenjima kuća *Superina* i *Duimich-Clerichy* na Škurinjama, a od mlađe generacije, koja se školovala u Italiji, *Nereo Bacci*, zapažen po rješenju višekatnica *Justin* i *Case nave*, te Raoul Puhali, koji se iskazao kao autor vrhunskih primjera međuratne stambene arhitekture u Rijeci, primjerice *Malog nebodera*. Nereo Bacci i Raoul Puhali dvadesetih i početkom tridesetih godina završavaju Milansku politehniku, a riječ je o sredini koja razvija i oslobađa njihovu inventivnost i sklonost pomacima, pogotovo u tlocrtnim rješenjima najamnih stanova i podizanju razine njihove udobnosti (kupaonice u neposrednoj komunikaciji sa spavaćim sobama), protočnosti kretanja (uvođenje hola i predsoblja) kao i insolacije interijera: osim temeljne južne orijentacije rezidencijalnih sastavnica stana karakteristična je i istočna orijentacija spavaćih soba s balkonima, a zatim salona i blagovaonica, koje polukružnim verandama, erkerima ili otvorenim balkonima istupaju nad prostorom ulice prema istoku ili zapadu.

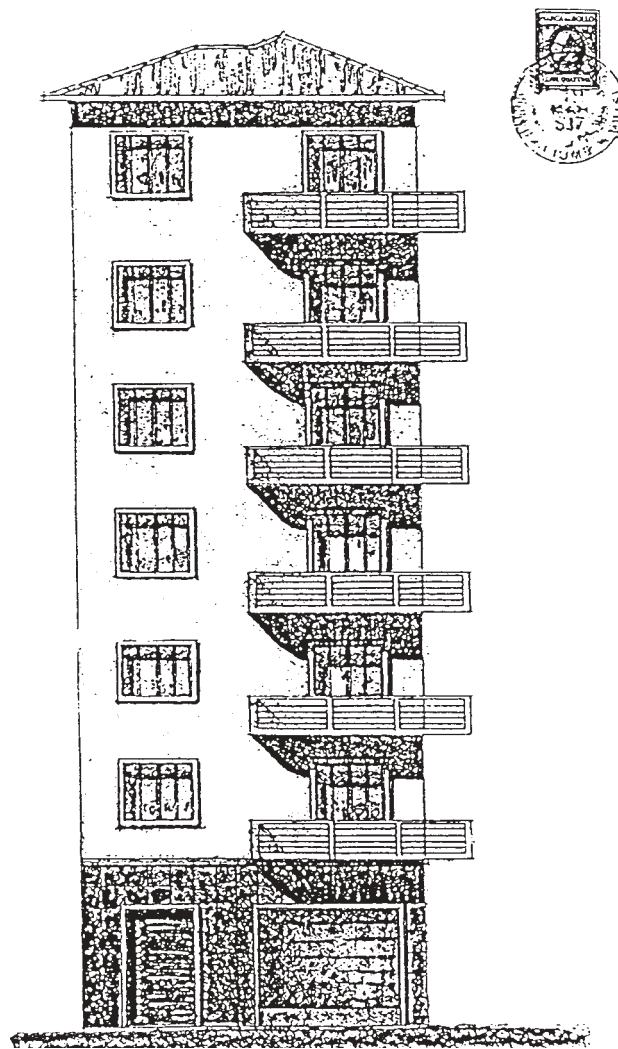
Od inozemnih arhitekata u Rijeci su na planu stambeno-poslovne izgradnje svoj trag ostavili Anglodomenico Pica i Umberto Nordio, autor *Riječkog nebodera*, jednog od najznačajnijih ostvarenja međuratnog graditeljstva u Rijeci uopće, najpoznatijega riječkog urbanog znaka, koji svojim kubičnim volumenom i visinom dominira nad okolnim objektima, doprinoseći definiranosti urbanoga konteksta u središtu grada.

Govoreći u cjelini, na području riječke stambene izgradnje dvadesetih godina u stilskom pogledu još uvijek prevladava tradicionalan izraz s oslonom na povijesne stilove. Tridesetih godina prihvaćena je moderna, i to bez obzira na naručitelja, što ne isključuje kontinuitet neoklasicizma, a stilski pluralizam međuratnoga stambenog graditeljstva u Rijeci uklapa se kao univerzalna pojava u širi nacionalni i europski kontekst.

Premda se već od početka 20. stoljeća funkcionalistički pristup arhitekturi temelji na svrhovitosti i opravdanosti svakoga graditeljskog postupka glede upotrijebljenog materijala, odabrane konstrukcije i shodno namjeni građevine, mnogi projektanti ne žele napustiti klasičnu tradiciju i prihvatiti isključivo principe moderne arhitekture. S vremenom nalaze rješenja kojima pomiruju ova dva prividno nespojiva ekstrema: neoklasicizam i modernizam.

Klasika, koju obilježava gravitacija i težina, odnosno zatvorena forma, i moderna, čije su svojstvenosti antigravitacija i dematerijaliziranost, odnosno otvorena forma, u međuratno se doba sjedinjuju u slobodnoj kompozicijskoj osnovi. Tako je, na primjer, središnja zona ulaznog pročelja stambenih višekatnica u Rijeci obično najstatičnija, te predstavlja njihov naklasičniji dio. Većinom je riječ o zoni stubišta, koje je kao okomiti akcent modernim postupkom u cijelosti ostakljeno.

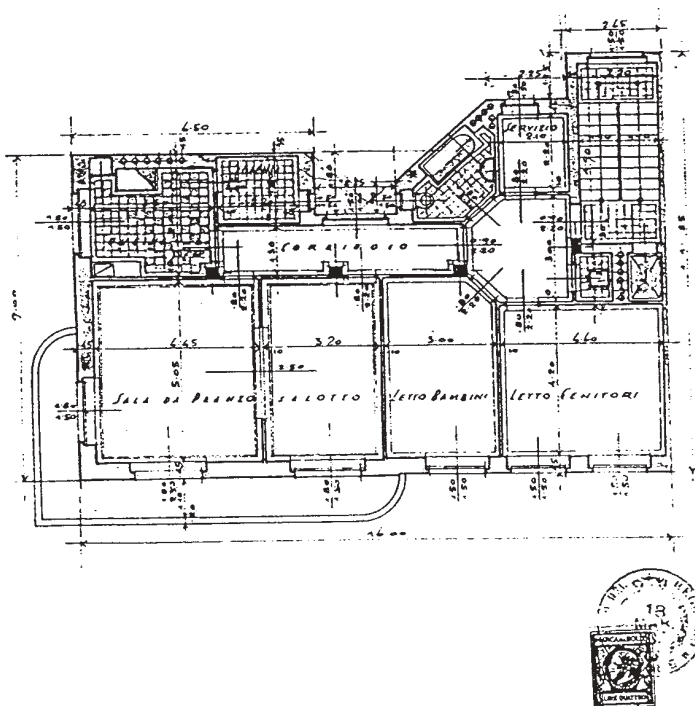
DROSPELLO LATERALE

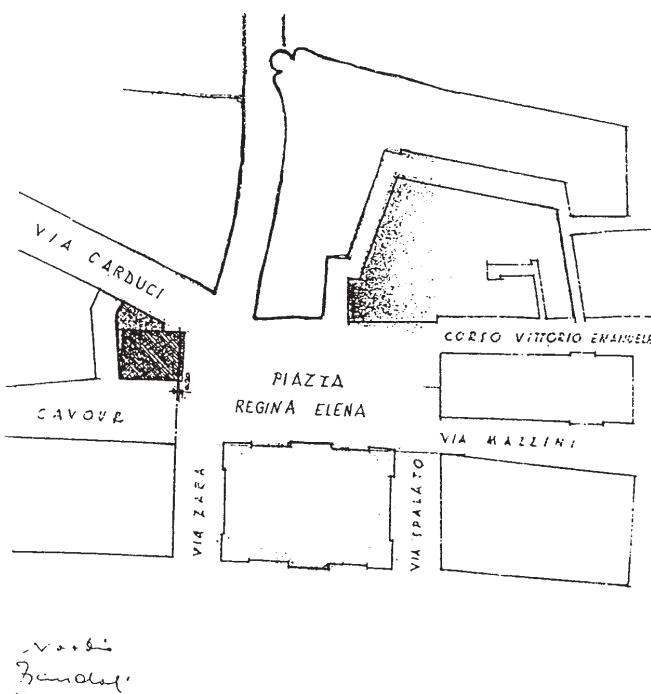
Stambeno-poslovna zgrada u Ulici Fiorella la Guardia 14, nacrt zapadnog pročelja (neizvedena inačica)

Residential-commercial building in 14 Fiorella la Guardia Street, design of the west façade (unperformed modification)

Sredina pročelja monumentalizira se i istacima (erkerima), od kojih se raskriljuju otvoreni balkoni, što iskazuje višu razinu modernizma (Tizianova br. 1 i 3). Horizontalnost i dematerijaliziranost postiže se i pomoću ugaonih prozora (Cambierijeva ulica br. 5, 7 i 9) i isturenim polukružnim balkonima na uglovima, a njihova primjena u skladu je sa suvremenim načelima što bolje osunčanosti interijera te pružanja mogućnosti širega vidokruga u napućenim urbanim sredinama (Krešimirova ulica br. 34, Ulica Nikole Tesle br. 2). Uvođenje krovne terase dodatno omogućuje doticaj s atmosferom i pružanje neograničenih vizura, a tu su i utilitarni razlozi, kao smještaj sušionica, spremišta i sunčališta (Fiorella la Guardia br. 14). Težnja prema horizontali, dematerijalizacija staklom, osobito ugla, korodiraju jedinstvo građevnog bloka, koji se postupno kompromitira pluralitetom mogućih vizura (kuća *Justin*). Tlocrt kao nokat, nova forma uve-

Stambeno-poslovna zgrada u Ulici Fiorella la Guardia 14, tlocrt kata
Residential-commercial building in 14 Fiorella la Guardia Street, floor plan

Stambeno-poslovna zgrada *Arbori* (Riječki neboder), situacija
Residential-commercial building Arbori (Rijeka Skyscraper), situation

dena u organizaciju objekta i u njegov odnos s prostorom, zanimljiv je pak zbog mogućnosti maksimalne iskoristivosti građevinskih čestica koje su u središtu grada još bile na raspolaganju (*Mali neboder*). Upotreba kamena, najčešće travertina, ponovno naglašava monumentalan ton kojim se odlikuju parteri, ulazi i portali (kuća *Terzi*, *Riječki neboder*). Glede materijala ilustrativna je i *casa nave*, koja predstavlja skladan spoj modernog i ambijentalnog izraza, koji se očituje u uporabi primorskoga kamena u vanjskoj oplati parterne zone i razdjelnih vijenaca. I državni zavodi te ostale udruge za izradnju ekonomičnih i radničkih kuća također poštuju koncepciju primorske arhitekture, koju razrađuje i njeguje riječki Tehnički ured, primjerice u tradicionalnom oblikovanju krovista. Nadalje, zaobljeni ugao kao središte objekta, koji se javlja tijekom 19. stoljeća nasuprot renesansnom i baroknom frontalizmu, predstavlja rješenje u nadilaženju problema oštrog ugla kao sjecišta pročelja, a u razdoblju međuraća zaobljeni se ugao ističe na tome dijelu (kuća *Derenčin*). Po uklapanju cilindra na uglu jedinstvena je pak peterokatnica *Superina*, a njegovim istupanjem u prostor iznad ulice interijeru se također omogućava širi vidokrug i ulazak svjetla u unutrašnjost. Motiv ugaone kule potječe još iz gotičkog doba, a u modernoj morfologiji predstavlja kontrast volumena i strukturalnih rješenja (oblaganje staklom). Primjer isključivanja obliha obrisa (osim na stubišnoj vertikali) stambeni je blok *Oberziner-Zampieri*, gdje se inzistira na ravnim linijama i pravome kutu, uostalom kao i u primjeru *Riječkoga nebodera*, koji opredmećuje autorovu sklonost racionaliziranju arhitektonskog izraza. Nadalje, primjena pro-

zora u traci, premda tek u začetku u obliku četverokrilih otvora dnevnog boravka, također radi bolje osunčanosti i vidokruga, kao i međuprozorskih ispuna od opeke, u Rijeci su na području stambenog graditeljstva gotovo redovita pojava. Redanjem opeke još se više naglašava horizontalno kretanje, a smjenjivanjem punog (ispune) i praznog (prozorski otvori) postiže se efekt reljefa te uklanja strah od monotonije ravnih poteza (Laginjina br. 31, Nikole Tesle br. 1). Moderno oblikovan stambeni objekt potvrđuje se i u odnosu prema stroju i industrijskim proizvodima, izražavajući pokret, a između različitih inačica arhitekture kretanja, koju simboliziraju stroj, vlak ili brod, u Rijeci je, shodno podneblju, najčešći oblik broda (*Mali neboder*).

Stambeno-najamno graditeljstvo Rijeke iz razdoblja međuraća možemo okarakterizirati kao arhitekturu svakodnevnice,³⁹ koja se prilagođuje prilikama lokalne sredine, a rezultat je djelovanja manje poznatih domaćih, a dijelom i afirmiranih inozemnih autora. Arhitektura kompromisa, koja se manifestira podilaženjem ukusu njezinih korisnika, svojstvena je Rijeci jednako kao i susjednom Sušaku. Inzistiranje na plasticitetu pročelja uporabom erкера i balkonskih konzola te mnoštvo obliha formi utjecaj su pluralističkih strujanja unutar moderne, osobito roterdamske škole arhitekture i J. J. Pietera Ouda, što u Rijeku dolazi posredno preko Milana i Padove. Istovremenih ostvarenja poput Ostrogovićeve višekatnice *Kauzlarić*, ili urbanih vila *Radonić* i *Prosen* u Sušaku, gdje je riječ o neposrednom utjecaju zagrebačke škole arhitekture i dominantnih purističkih nazora, u razdoblju međuraća u Rijeci ne nalazimo, a pojavljuju se tek poslije Drugoga svjetskog rata.

Bilješke:

- 1
Povijest Rijeke, Rijeka 1989., str. 292–301; *Opere Pubbliche*, Roma 1936., str. 240–241.
- 2
K. Frampton, *Moderna arhitektura, kritička povijest*, Zagreb 1992., str. 220; **V. Fontana**, *Profilo di architettura italiana del Novecento*, Venezia 1999., str. 133, 135–136.
- 3
ALBO degli architetti della provincia del Carnaro (sindacato professionale Fascista ingegneri Provincia del Carnaro), Fiume 1931.; *Guida generale di Fiume e provincia del Carnaro*, Fiume 1940., str. 122–123.
- 4
J. Todorović, *Stambena arhitektura riječke moderne*, u: *Moderna arhitektura Rijeke*, Rijeka 1996., str. 58; *Piano di zonizzazione della città di Fiume, Regolamento edilizio*, Fiume 1937.
- 5
Inspirirajući se jednom od temeljnih zamisli fašističkog režima, onom o osiguranju prikladnih i udobnih stanova manje imućnome društvenom sloju, Ente autonomo case economiche e popolari di Fiume »izvršavao je opsežnu zadaću koja je davala značajne plodove«. Talijansko zakonodavstvo o radničkom stanovanju protegnulo se na Rijeku 1926. godine, premda je Riječka općina navedeni zavod osnovala još ranije radi priskrbljivanja zdravih i jeftinih stanova za radništvo, što je ujedno potaknulo i cjelokupnu graditeljsku aktivnost u gradu. Zavod je imao i podršku vlade, a njegova kompleksna aktivnost rezultirala je u deset godina izgradnjom 22 kuće i 9 skupina vila, čime je osiguran smještaj za 562 obitelji. Sveukupni trošak prelazio je 16 milijuna lira (*Dieci anni di attività dell'Ente Autonomo Case Economiche e Popolari di Fiume*, u: *Opere Pubbliche*, n. dj., str. 188–192).
- 6
Državni arhiv Rijeka, Fond Tehničkih ureda grada Rijeke ?–1948. (JU 51), kutija br. 170.
- 7
DAR, JU 51, kut. 172/3; EACEP 1936. godine gradi u Via Galvani (danas Ulica Moše Albaharija) dvije stambene peterokatnice, projekt Amedea Slavicha.
- 8
DAR, JU 51, kut. 175/114.
- 9
DAR, JU 51, kut. 173/67.
- 10
DAR, JU 51, kut. 171.
- 11
DAR, JU 51, kut. 108.
- 12
DAR, JU 51, kut. 173/20.
- 13
DAR, JU 51, kut. 173/62; Viale del Littorio, nova cestovna arterija otvorena nasuprot željezničkom kolodvoru, povezivala je neke od glavnih kvartova grada Rijeke. Ulica je bila široka 22, a duga 270 metara, te se postupno popunjavala »prekrasnim« i modernim objektima. Uređena je uz trošak od četiristo tisuća lira (*Opere pubbliche...*, n. dj., str. 169).
- 14
DAR, JU 51, kut. 176/55.
- 15
DAR, JU 51, kut. 174/39.
- 16
DAR, JU 51, kut. 175/7.
- 17
DAR, JU 51, kut. 175/34. 18. DAR, JU 51, kut. 170; kut. 106/37 – *Sistemazione del Rione del Littorio, Fiume (vedetta prospettica)*, 25. 03. 1937.
- 18
DAR, JU 51, kut. 177/4.
- 19
DAR, JU 51, kut. 179.
- 20
DAR, JU 51, kut. 179/113, kut. 180/10.
- 21
J. Todorović, *Stambena arhitektura...*, n. dj., str. 68; Istituto Fascista autonomo per le case popolari della provincia di Fiume 1938. godine gradi još dvadeset i pet obiteljskih kućica na gradskom području S. Nicolo (danas Podmurvice) prema projektu Costantina Padovanija. Zavod financira i tipski projekt Tehničkog ureda za četiri te potom deset radničkih kuća u Via Trieste (danas Vukovarska ulica) kao i dviju radničkih kuća u Via Monte Grappa i Via Valscurigne 1941. godine. Izgradnju radničkih obiteljskih kućica zavod nastavlja na području Borgomarine (danas Kantrida), a objekti nemaju izražena stilska obilježja i ne ističu se prostornom organizacijom.
- 22
DAR, JU 51, kut. 181/42.
- 23
DAR, JU 51, kut. 175/102.
- 24
DAR, JU 51, kut. 177/99.
- 25
DAR, JU 51, kut. 177/7.
- 26
DAR, JU 51, kut. 176/26, kut. 177/3.
- 27
DAR, JU 51, kut. 175/49.
- 28
DAR, JU 51, kut. 179/113.
- 29
DAR, JU 51, kut. 1.
- 30
DAR, JU 51, kut. 179/88.
- 31
DAR, JU 51, kut. 181; *Regolamento edilizio*, Fiume 1937.; **G. Ciucci**, *Gli architetti e il fascismo, Architettura e città 1922–1944.*, Torino 1989., str. 156–160.
- 32
DAR, JU 51, kut. 180/40.
- 33
J. Todorović, *Stambena arhitektura...*, n. dj., str. 92; DAR, JU 51, kut. 180/2.
- 34
Guida critica all'architettura contemporanea, Friuli Venezia Giulia, Venezia 1992., str. 120–122.
- 35
R. Matejčić, *Kako čitati grad*, Rijeka 1990., str. 437.
- 36
E. Dubrović, *Dva nebodera – nacionalno i internacionalno u arhitekturi tridesetih godina u Rijeci i Susaku viđeno u širem kontekstu*, »Peristil« 31–32, Zagreb 1988./1989., str. 332.
- 37
DAR, JU 51, kut. 176/69.
- 38
L'architettura del quotidiano 1930./1940., Salerno 1986., str. 15.

Summary**Julija Lozzi Barković****Residential Rent-Architecture in Rijeka between the Two World Wars**

In the period between the two wars various associations for constructing houses, followed by national business concerns providing suitable accommodation for state officials, mostly contributed to the continuity of construction works in Rijeka, residential ones in the first place. Blocks of workers' houses are distinguished by their quantity, i.e. massive scale construction, corresponding to, in terms of their style, the features of residential typology of Rijeka as a whole. However, considering their size, they justify being called *case economiche*, as their floor area is considerably more modest in relation to rent-houses owned by private orderers.

Principles of associations for constructing residential objects mostly allow freelance architects of modern orientation such as Lorenzo Valentini, Amedeo Slavich and Nereo Bacci to work for them. Official engineers and counsellors from national institutions for housing construction, namely Francesco Allegri and Andrea Bayer, also eagerly embrace modern style, as their employers didn't obstruct them. Yet, there are still certain residential objects owned by private orderers that exceed the others with their inventiveness and modern features, they too being a product of private architectural ateliers of Rijeka. The ultimate achievement in upgrading the standard of living and avant-garde exterior is found in private residential-commercial palaces in the city centre.

A contribution to the continuity of residential constructing at the time came from the Technical office of the city of Rijeka with its manager Pietro Bacci who developed the concept of coastal architecture, thereby influencing other office workers, and the field of activity of independent domestic en-

gineers and architects as well. The program outstandingly fitted into current *novecento* conceptions, which also insisted on evaluation of traditional architectural forms in the Mediterranean.

A prominent designer of residential houses and the one being the least reluctant to embrace the challenges of modernism is Giulio Duimich in his design for the house Superina and Duimich-Clerichy on Škurinje. Among the members of younger generation, oriented towards Italy in terms of education, it is important to single out Nereo Bacci, known for his solutions for the multi-storey Justin and Case nave, and Raoul Puhali earning recognition as the author of superior examples of residential architecture between the two wars in Rijeka, such as *Little skyscraper*. At the end of the 1920's, Nereo Bacci and Raoul Puhali finished the Milanese technical school, a milieu that encouraged and allowed their inventiveness and affinity to make breakthroughs, particularly in plan designs of rent-apartments and improvement in the standard of convenience, and insolation of the interior.

Among foreign architects who greatly contributed to residential-commercial constructing in Rijeka, one should certainly mention Umberto Nordio for his design of *Rijeka Skyscraper*; one of the most significant achievements of the constructing between the two wars in Rijeka in general, and the most well-known urban symbol dominating the surrounding objects, contributing to the defining quality of the urban context in the city centre. Furthermore, there is Anglodomenico Pica, the author of the residential object of Milanese company Oberziner-Zampieri.

Speaking on the whole, in the field of residential constructing in Rijeka in the 1920's in terms of style traditional features nevertheless prevail, relying on historical styles. During the 1930's modernism was widely embraced, regardless of the orderer, without excluding the continuity of neo-classicism, with style-pluralism of residential constructing in Rijeka in the period between two wars, fitting as universal phenomenon into broader national and European context.

Keywords: Rijeka, residential architecture, 20th century